

White

W. W. W. W. W.

9

329.14

U-83

Գրք

75 JAN 2010

ՄԱՅՆԱԿ ԱՐԱՄԵՆՆՑ

05 JAN 2007

ԱՆԿԱԽ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Գաղտնիքի մեծ հայտնի մեծ հայտնի

Հերամներու եւ Գործիչներու պատկերներով

ԱՆՔԻՎԻՆԻ... հրատարակողը վերածուած ԱՆԿԱԽ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
խորհրդանիշի (էջ 14)

Հ Ա Տ Ո Ր Գ .

Սակն իրաւունք վերապահեալ

Գին 20 Դ.Ե.

463

329 14

4-83

05 FEB 2007

ՀՄԱՅՆԱԿ ԱՐՁԱՄԵԱՆՑ

ԱՆԿԱԽ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

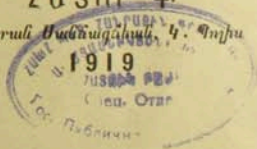
Պատմութիւն Հնչակեան Կուսակցութեան

Հերոսներու եւ Գործիչներու պատկերներով

ԱՆՏԻԳՈՒՆԷ... նրաւայի մէքանոճոզով վերածուած ԱՆԿԱՍ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
խորհրդանիշի (էջ 14)

Հ Ա Տ Ո Ր Գ .

Տպարան Ծանուցելու, Կ. Պոլիս

463

3449-90

ՀՆՁԱԿԵԱՆՆԵՐՈՒ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՒՆԸ

Ն Ի Ս Տ Զ Ո Ր Ր Ո Ր Դ

Յետ միջօրէի դատավարութիւնն յատկացուած էր*) մասնիչ Արչաւիւր Սահակեանի դէմ կատարուած մահափորձին, իրր հետեւանք Գէօրգէնճէի ժողովով որդեգրուած դաւադրական ու ահարեկչական գործունէութեան:

Ներկայ են Պատերազմական Ատեանի ամբողջ կազմը, Ընդհանուր Դատախազը, դիւանը, թարգմանիչները, ինքը՝ մասնիչ Արչաւիւր բազմած է իրեն յատկացուած տեղը, իրր ներկայացուցիչ Ոստիկանական Տնօրէնութեան և իրր անձնական դատախազ:

Վկաներու նստարանին վրայ կը յայտնուի մասնիչին աներորդին աղղաղաւ նշան Սեթեան:

Ամբաստանեալներ իրենց կարգաթիւին համաձայն կը դրուեն մեղադրեալի նստարանները:

Գերեզմանային լուծեան մէջ կարգացուեցաւ Հարցաքննիչ Ատեանի կազմած տեղեկագիրը, մտաւորապէս հետեւեալ բովանդակութեամբ.

— Արչաւիւրի աներորդին նշան Սեթեան մէկ կողմէ Արչաւիւրի գործակիցն էր և միւս կողմէ իրր թէ իր անպատուուած քրոջ վրէժը լուծելու համար կը դիմէ Աչքապաշտանին, առաջարկելով որ իրեն օգնէ Արչաւիւրը մէջտեղէն վերցնելու համար: Աչքապաշտան տարիներէ ի վեր կը ճանչնար նշանը և անոր կը վստահէր, ըստ որում անկարող կ'ըլլայ գուշակել նշանի ընթացքը: Այս առթիւ շանի մը տեսակցութիւններ կ'ունենան երկուքը և կ'ըրր խնդիրը բաւալան կը հասունայ, նշան կը խնդրէ Աչքապաշտանէն, որպէսզի վերջինս Պոլսոյ Հնչակեան

*) Բանտարկութեան եւ նախորդ դատավարութեանց մասին կարգացէք գրքերն երկրորդ հատորը՝ ԴԷՊԻ ԿԱԹԱՂԱՆ ՎԵՐՆԱԳՐՈՎ ԵՎ ՎԵՐԱՄՈՒՆՈՒՄԻ ԵՐ ԿՈՆԿՐԷՔԸ գիրքս:

կեղերոնին գիմելով անոր աջակցութիւնն ալ ապահովէ: Նշանի պահանջն էր ատրճանակ մը, մաս մը դրամ և վտանգուելու պարագային թաքստոց մը և պաշտպանութիւն՝ կուսակցութեան կողմէ: Աչքքպաշեանի նիւթական վիճակը շատ անձուկ ըլլալով, չէր կրնար անձամբ բաւարարութիւն տալ Նշանի պահանջներուն, ուստի կը գիմէ Մուրատին ու ճանկիւլեանին: Ընդիրը հանգամանօրէն բացատրելով անոնց՝ Նշանի պահանջները կը ներկայացնէ: Մուրատ և ճանկիւլեան չարաթ մը միջոց կ'ուզեն խորհելու և կուսակցութեան պաշտօնական պատասխանը տալու համար: Շարաթ մը յետոյ մերժողական պատասխան կը տրուի Աչքքպաշեանի: Այս պատասխանը կը հաղորդուի Նշանին, որը անշուշտ որը որին ամէն բան կը զեկուցանէ թէ՛ Արշաւիրին և թէ՛ ոստիկանութեան միանպատման:*)

Այս մերժումին վրայ Նշան չ'ուստահար. ընդհակառակը միջոցներ կը խորհի իր ծրագիրն ի գլուխ հանելու: Ուստի կ'առաջարկէ Աչքքպաշեանին՝ կուսակցութեան փոխարէն կողմնակի գործակիցներ զանել: Ժամանակ մը խնդիրն այս վիճակին մէջ կը մնայ, մինչև որ գործակիցներ ձարուին: Ի վերջոյ Աչքքպաշեան և Նշան միասին կը համոզեն Արշաւիրի «խաբէութեան զոհերէն» Հրանտ Եկաւեանը և Գարեգինը, որ իր թշուառութեան մէջ երբեմն Նշանէն ու Արշաւիրէն նիւթական չնչին օժանդակութիւն կ'ստանայ կզեր:

Արդ, Նշան, Աչքքպաշեան, Հրանտ և Գարեգին՝ Չէմպէրլի-Թաշի կողմերը սրճարանի մը մէջ քանի մը խորհրդակցութիւններ ունենալով կ'որոշեն համողել Արշաւիրը, իրր թէ Իւսկիւտարի... Չկողմերը ասան մը մէջ կեղծ պակնօթ կը պատրաստուի, իսկականին յար և նման, և հրաւիրել զինքը որ կեղծ թղթադրամները «քշելու» աշխատի, հրապուրիչ շահարամին մը ստանալով: Օր մը Արշաւիրը զիջեցանց դրամանկութեան ենթագրեւել վայրը տանելով հոն պիտի վերջացնեն կզեր

*) Աչքքպաշեան ձերբակալուելէ եւ Նշանի հետ գէտ առ գէտ գալէ յետոյ, երբ Նշանի գաւը կը տեսնէ, հարցաքննութեանց պահուն, կուսակցութեան գիրքը փրկելու մտօք, խնդրոյն ուրիշ կերպարանք կուտայ: Խոստովանելով հանդերձ իր եւ Նշանի բանակցութեանց պարագաները, կ'ըսէ թէ կանխաւ վրտահ ըլլալով որ կուսակցութեան պիտի մերժուի այդ կարգի առաջարկ մը, առանց Պրետզ կեղծօրէն գիմելու Նշանին կը յայտնէ թէ «գիմնցի ու մերժուեցայ»: Մինչդեռ Մուրատ, ճանկիւլեան և Ջաքարեան իրենց հարցաքննութեանց մէջ՝ ենթադրելով որ խնդրոյն իր մանրամասնութեամբ արդէն իսկ յայտնի է ոստիկանութեան, իրենք ալ կասկածի տակ չ'իյնալու համար կը խոստովանին եզելութիւնը ա'յնպէս, ինչպէս Նշանի կողմէ հաղորդուած էր ոստիկանութեան: Այսպէսով Աչքքպաշեանի վիճակը աւելի կը ծանրանայ, շնորհիւ վերայիշեալ երեք ընկերներու ցուցմունքներուն:

իր գործը, առանց հրադէնի գործածութեան: Հրանտ Եկաւեան իրրեւ բժշկական ուսանող՝ անդամատութեան գործին վարժ ըլլալով, պիտի կտրատէր Արշաւիրի «ստատիք» և միւս դաւակիցներն ալ հետքը պիտի կորցնէին:

Մինչ այս մինչ այն, Յունուար 28ի գիշերը Արշաւիրի դէմ մահափորձ կատարուելէն օր մը առաջ Սամուէլ Թումաճեան և Արծրունի կը դիմեն Ոստիկանութեան Տնօրէնութեան և յանուն Կուսակցութեան կը յայտարարեն թէ՛ «Արշաւիրի դէմ մահափորձ մը անդի պիտի ունենայ, հետեւաբար կանխաւ կ'իմացնենք որպէսզի կառավարութիւնը կանխարգել միջոցներ ձեռք առնէ և յառաջիկային Հնչակեան կուսակցութեան վրայ սեւէ պատասխանատուութիւն չը ձգէ*):

Այս յայտնութիւնը ամենադժնդակ տպաւորութիւն գործեց բոլոր ամբատանեալներուն վրայ, իսկ՝ Վանիկ խորին յուզմունքէն զզայագիրկ ուշագնաց եղաւ (Արծրունի Վանիկի մօրեղբայրն էր և իր պաշտպանը): Գժուարութեամբ ուշքի ենք բերեր զզայուն երիտասարդը:

ՆԱԽԱԳԱՀ. — Աչքըպաշեա՛ն էֆէնտի, ի՞նչպէս եղաւ որ փոխանակ Սիլուարի մէջ գործադրելու Արշաւիր էֆէնտի սպանութիւնը, Բերայի մէջ անդի ունեցաւ մահափորձը:

ԱԶԸՔՊԱՇԵԱՆ. — Ինչպէս հարցաքննութիւններէս ալ կ'երևայ, ես արդէն ձեռնիմտի եղած էի այդ գործէն և ընկերներս ալ համամիտ էին ինձ: Հետեւաբար այդ մահափորձին մէջ ես սեւէ մամնակցութիւն չունիմ:

ՆԱԽԱԳԱՀ. — Հապա ո՞վ կատարեց մահափորձը, ցոյց տուէք եղեոնադործը:

ԱԶԸՔՊԱՇԵԱՆ. — Դէպքէն անտեղեակ ըլլալով, այս մասին բան մը չեմ կրնար հաղորդել:

ԱՐԱՄԵԱՆՅ. — Ներեցէք, Տէր Նախագահ, հարցում մը ուղղել:

---

*) Այն տղերքը գրիւէ առաջ ուղեցի Թումաճեանէն բացատրութիւն մը ստանալու Թումաճեան խոստովանեցաւ իրողութիւնը եւ յայտնեց թէ Պոլսոյ Հընչակեան կեդրոնն իպաշտեմ զրկած էր զիրենք այդ յայտարարութիւնն ընելու, Կուսակցութիւնն ապագայ պատասխանատուութենէ փրկելու նպատակով, եւ թէ նոյն ի՞՞՞ր ընկերներ հետամուտ էին եղած, որպէս զի Արշաւիրի դէմ Պոլսոյ մէջ մահափորձ չ'կատարուի: Այս բացատրութիւնը կը հրատարակեմ, անգամ մը եւս ցոյց տալու համար Հնչակեաններու ծայր աստիճան զգուշաւորութիւնը: Մինչեւ Պատերազմական Ատեանը այս մահափորձին մէջ կը տեսնէր փեսայի փեսայի որոշումներուն Թումաճեան մէջ գործադրութիւնը, հակառակ տաճկահայ Հնչակեաններու հրատարակային բողոքներուն: Պատերազմական Ատեանի սոյն համոզումը ջնջելու մասին մեր բոլոր ջանքերն ապարդիւն մնացին:

Արգետք մահափորձն իրաւամբ տեղի ունեցած է: Արշաւիրի նկարագրին ծանօթ եղող մը կրնայ կասկածիլ նոյն իսկ թէ գործ ունինք փոփոխափոխի մը հետ: շատ անգամ Աւրոպայի ու Ամերիկայի մէջ դազանի ոտտիկաններ կը հնարեն այսպիսի արկածներ՝ պարզապէս իրենց դիրքն ու կարեւորութիւնը շեշտելու համար յաչս գերադաս իշխանութեան: Մեր երկիրն ալ, Համիտեան շրջանին հարուստ է այսօրինակ դէպքերով, օրինակի համար...

ՆԱԽԱԳԱԿ.— Աւելորդ յոգնութիւն յանձն կ'առնէք, ինչու որ բժշկական րափօսներով և նոյն իսկ ձեր «ազգային» բժիշկներու կողմէ հաստատուած է մահափորձին իրողութիւնը:

Հոս կարդացուեցան Աչքբաշեանի, Եկաւանի և Գարեգինի խոստովանութիւնները:

ԱՐՇԱՎԻՐ պնդեց թէ եղեո՞նագործները կրնային գրգռուած ըլլալ Կոնակի հրատարակութիւններէն, հետեւաբար կը պահանջէր որ զիս ալ իբր գրգայատճառ ու մտաւալից դատէին: Բայց ամբաստանեալներէն Հրանտ և Գարեգին հաստատեցին որ նոյնիսկ չէին ճանչնար զիս: Իսկ վկայ Նշանի այն աւարկութեան թէ խորհրդակցութեանց պահուն իմ մասին ալ խօսք անցեր էր, Աչքբաշեան պատասխանեց թէ այդ խօսքը Նշանէն ելած էր, նպատակ ունենալով Արամեանցի գործակցութեան ալ զիմիլ, և երբ իրեն պատասխանուած էր թէ ունէ Հնչակեան չպիտի ուզէ գործակցիլ՝ անհետեւանք ձգուած էր առաջարկութիւնը: Այս պարագան հաստատուեցաւ:

Արշաւիր զարձեալ փորձ մը ըրաւ թերթիս հրատարակութիւնները խնդրոյն հետ կապելու ի հետուստ, պատասխանուեցաւ թէ կրնար ժամանակին դատարան զիմիլ և բողոքել Կոնակի գրուած քննորոն զէժ, եթէ անոնք անճիշդ կամ անուանարկող էին:

Հինգ ժամ տեւող այս նիստին մէջ անկարելի եղաւ հաստատել Աչքբաշեանի, Հրանտի և Գարեգինի մասնակցութիւնը մահափորձին, բայց Ատեանը մնաց անդրդուելի իր պնդումներուն վրայ:

Նախագահը նիստը փակելէ առաջ յայտարարեց թէ յաջորդ նիստը պիտի յատկացուի Վենկախ կամ Ինքնավար Հայաստանի խնդրին:

ՏՕԹԹ. ՊԷՆԷԷ.— Բայց ի՞նչպէս կրնանք անցնիլ այդ խնդրին, երբ հոս կարդացուած գրութիւններէն որոշ կերպով կը յայտնուի թարգմանութեանց աղաղակող անձրութիւնն ու խեղաթիւրումները (բոլոր ամբաստանեալները՝ Կը ձայնակցինք, մենք վստահութիւն չունինք այդ քարգանջին վրայ): Ասոնք արդիւնք են կամ շարժմութեան և կամ հայերէնն աղէկ չհասկցուելուն թարգմանչին կողմէ: Ուստի կը

պահանջենք որ ուրիշ, աւելի ձեռնհաս թարգմանչի մը յանձնուին մեր տօսիէները և բարեխիղճ ու լիատառ թարգմանութիւնով մը մօտենանք գործին :

ԸՆԴՆ. ԴԱՏԱԽԱՉ. — Ամբաստանեալն իրաւունք ունի այս պահանջը դնելու . եթէ քանի մը օրինակով հաստատուի թարգմանութեանց անհարազատութիւնը , պէտք կ'ըլլայ բաւարարութիւն տալ ամբաստանեալներու այս օրինական պահանջին :

ՆԱԽԱԳԱՀ. — Կ'ընդունիմ պահանջին արդարացիութիւնը , սակայն ներքին Գործոց նախարարութեանն ստացուած թէղքէրէ մը պարտք կը դնէ մեր վրայ օր առաջ վերջ տալ այս դատաւարութեան :
ՓԱՐԱՄԱՉ. — Այս Ատեանը թալէաթ պէյի հրամաններով շարժելու չէ . հոս մահու և կենաց խնդիրներ կը յուզուին . Քինք կը պընդենք թէ թարգմանիչը դիտուածով խեղաթիւրած է գրութիւնները : Ալիշան այդպէ՞ս է սորվեցուցեր հայերէնը Սիւրէյա պէյին , որուն ազնուութեան վստահած ենք եղբ միշտ :

Տրուած բացատրութիւններէն հասկցուեցաւ որ այդ օրը կարգացուած մէկ քանի գրութիւնները Արշաւիրի կողմէ թարգմանուածէին : Ասոր վրայ բոլոր ամբաստանեալները զայրոյթով բողոքեցին և պահանջեցին որ Սիւրէյա պէյին յանձնուին բոլոր թղթերը , վերստին աչքէ անցնելու և պէտք եղած սրբազրութիւններն ընելու անոնց մէջ :

ՓԱՐԱՄԱՉ. — Արշաւիր թարգմանիչ Հնչակեաններու գրութեանց , որոնք իր իսկ ձեռքով յանձնուած էին Պէտրի պէյի : Ասիկա կը յիշեցնէ ինձ Քոխովի մէկ առակը . . .

ՆԱԽԱԳԱՀ. — Չգեցէ՛ք առակները : Վերաթարգմանութեան խօսք չ'կրնար ըլլալ , բայց կրնանք ելից հնար մը գտնել , թէ՛ անձնուութեանց տեղի չտալու և թէ՛ միեւնոյն ժամանակ դատաւարութեան ընթացքը չ'կասեցնելու տեսակէտով : Մենք հոս կրեք թարգմանիչներ ունինք , երկու հոգի ալ դուք զատեցէք ձեր մէջէն , և թող հինգը միասին հետեւին գրութեանց պարունակութեան :

ԸՆԴՆ. ԴԱՏԱԽԱՉ. — Համամիտ եմ և կը յուսամ թէ ամբաստանեալ էֆէնտիներն այս միջոցը բանաւոր կը նկատեն :

Այսպէսով մեր նախագծած ծրագիրը ջուրը կ'իյնար : Ակամայ համակերպեցանք :

ՓԱՐԱՄԱՉ. — Կ'առաջարկեմ Օննիկ Սիլազարեան և Հմայեակ Արամեանց էֆէնտիները թարգմանիչ նշանակել : Արդէն երկուքն ալ ամբաստանութեան տակ չեն և անմեղ տեղը կը մնան այս բանտը , զոնէ իբր թարգման արդարանայ հոս իրենց ներկայութիւնը . . .

ՆԱԽԱԳԱՀ. — Փարամազ էֆէնտին մասնաւոր յօժարութիւն մը

ցոյց կուտայ կառավարական կարգադրութեանց մէջ սխալներ մատնանշելու... Դատարարակութեան խնդիր է: Ատենանր կընդունի Փարամազ էֆէնտիի ներկայացուցած թեկնածուները, իր անկողմնակալութեան ազացոյցը տալով: Յաջորդ նիստէն սկսեալ հինգ թարգմանիչներով պիտի շարունակենք դատավարութիւնը:

Ձանգակը հնչեց և մենք առաջնորդուեցանք մեր գովուչները:

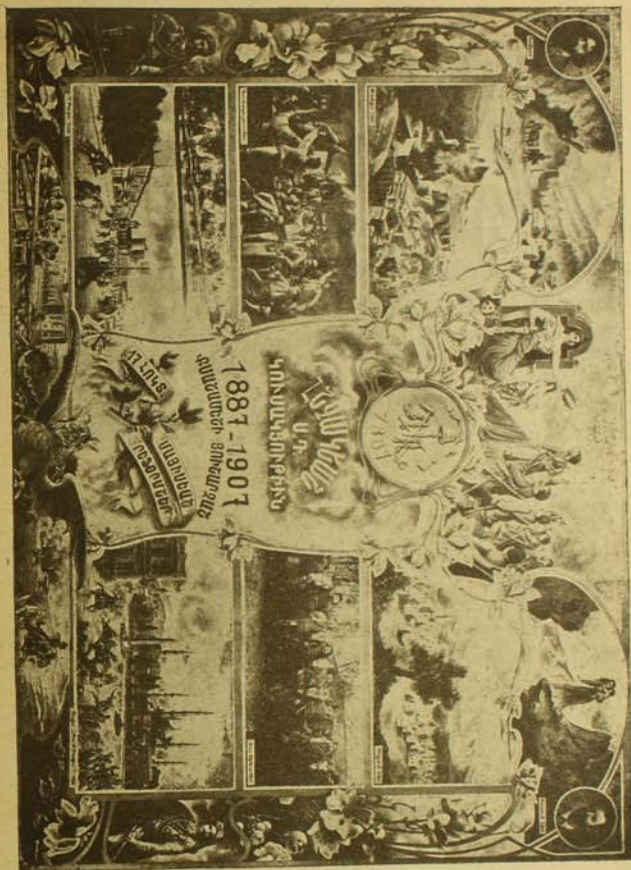
Արչաւիբի գործին քննութիւնն աւարտած էր: Թէեւ նախագահը վճիռ չ'արձակեց, բայց կ'ենթադրէինք թէ քստորի պիտի դատաւարտուին Աչքբազան, Եկաւեան և Գարեղին, ուստի խորհուրդ կուտայինք որպէս զի իրենց պարագաներէն բաւականաչափ դրամ ուզեն ձածրան նիւթական զրկանքներ չկրկու համար: Ճիշտ միեւնոյն մտածմամբ ևս այ բանտէն արձակուած օրս ունեցած դրամներս (5 հնչուն ոսկի և քիչ մ'ալ մանրութ) Աչքբազանին ձգեցի. արդէն կըրօրմէն այ ուզած էր քիչ մը դրամ:

Աքտորուելու մղձաւանջը արդէն բոլոր Հայ բանտարկեալներու մտքը կըբարդեցնէր, որովհետեւ Պոլսոյ մէջ կատարուած անցքերը կ'արձագանդէին ներքո. մինչև իսկ օտարազգի բանտակիցներ շարունակ կը թեկադրէին Հայերը՝ որքան կարելի է շատ զրամ ունենալ քստորի հաւանականութիւնը չեշտելով:

Հ Ի Ն Գ Ե Ր Ո Ր Դ Ն Ի Ս Ս

Դատավարութիւնն ամբողջ շարաթ մը ընդմիջուեցաւ, որպէսզի ամբաստանեալներ միջոց ունենան իրենց պաշտպանողական ձտերը պատրաստելու: Միւս կողմէ Սիւրէյա պէյին ալ պաշտօն յանձնուեցաւ: Արչաւիբի կողմէ թարգմանուած բոլոր գրութիւնները աչքէ անցնելու և անձկութիւններն ուղղելու: Սիւրէյա պէյ այս առթիւ ցոյց տուած էր կատարեալ խղճամտութիւնն ու հայասիրութիւնը: Դատավարութեան ընթացքին բազմաթիւ ապացոյցներով համոզուեցանք թէ ի'նչ ահագին նշանակութիւն է ունեցեր աննախապաշար թարգմանիչ ունենալը: Շատ մը գրութիւններ Արչաւիբի կողմէ այնպէս խեղաթիւրուած և ամբաստանեալներու վիճակը այնքան կը ծանրացնէին, որ պարզապէս ստահում կըզգայինք:

Մինչդեռ միեւնոյն գրութիւնները Սիւրէյա պէյի գրչին տակէն անցած էին մեղմադոյն հոմանիչներով և կարգ մը ծանրակշիռ հատուածներ ալ... այսպէս կամ այնպէս զանց առնուած էին: Մասնաւոր

Հնչակեան բոլոր շրջանակները 1907ին հանդիսաւորապէս տօնեցին
Կուսակցութեան Բանաւանակը: Այդ առիթ հովհաննէան շրջանակի հրատա-
րակած շէտ Եռւշարձանին մէկ ժանրանկարն է այս պատկերը: ■

բարար Օղանեանի, Եղիկեանի, Արծրունու, Իմ և Փաթուկեանի պարագաները ցոյց էին տրուած ակնյայտ թշնամութեամբ տողորուած Քէօթէնճէի ժողովին և առ հասարակ դաւադրական գործունէութեան դէմ: Ամբաստանեալներ որոշակի զգացին Սիւրէյա պէյի բարերար զերն ու ներգործութիւնը և, մեր մէջ, կը խոստովանէինք թէ Սիւրէյայի պէս թուրք մը հազար Հայ-Արշաւիրներէ աւելի կ'արժէր:

Արդարութեան պարտք է արձանագրել Սիւրէյա պէյի մեզ մատուցած անփոխարինելի ծառայութիւնները, ինչ որ պէտք է յայտնի ըլլայ մեր ազգին և պատուական հայազէտն արժանի կացուցանէ մեր սրտագին երախտագիտութեան:

Եթէ ես ազատութիւնս ու կեանքս կը պարտիմ Սապահ կիւլեանի խմբակին կողմէ Կուսակցութենէն արտաքսուած ըլլալու և զուրէն ազգեցիկ ազգայիններու ջանքերուն ու զիմուսներուն, ոչ նուազ պարտական եմ նաեւ Սիւրէյա պէյին, որը իրեն յանձնուած Կոնակի հաւաքածոյին մէջէն ինձ համար նպաստաւոր կտորներու թարգմանութեամբ ԽԱՂԱՂ ԲԱՐԵՆՈՐՈՒԳԱԿԱՆԻ զիրքէն մէջ կը զձէր զիմաստուերս: Ըստ որում և կարգ մը անպարտութեան լճիտ ընդունող ամբաստանեալներու հետ ես ալ մեծապէս կ'օգտուէի Սիւրէյա պէյի փրկարար ծառայութիւններէն:

* * *

Դատաւարութեան հինգերորդ նիստը բացուելուն պէս կարդացուեցաւ Ընդհ. Դատախազին ամբաստանագիրը, որով հետեւեալ մեղադրանքները կ'ըլլային՝

Ա.— Հնչակեան Կուսակցութիւնն իր ծրագիրը Զ. Ընդհ. Պատգ. ժողովին մէջ սրբագրելով հանդերձ, Հնչակեաններ նախկին անջատողական ծրագիրը կը հետապնդէին. այդ հին ծրագիրէն մեծ թիւով գտնուած էին Խարբերդի, Զէյթունի, Քիլիսի, Պոլսոյ Մասնաճիւղերուն և ձերբակալուած շատ մը Հնչակեաններու քով:

Բ.— Արեւելեան Նահանգները թիւրքիայէն անջատելով Խնքնաւար կամ Անկախ ՀԱՅԱՍՏԱՆ մը կազմելու գաղափարին նուիրուած Փարիզի Հնչակեան Կեդրոնի հրատարակած ԿԱԶը (Տես «Դէպի Կախաղան» էջ 3—5) ամբաստանեալներու քով մեծաքանակ գտնուելով նոյն բանը կը հաստատէ:

Գ.— Զեռք անցուած բաղձաթիւ թղթակցութիւններ և զրգոյն գրութիւններ նոյնպէս կը հաստատեն թիւրքիոյ Հնչակեաններու ապրտամբական նպատակները:

Դ.— Քէօթէնճէի ժողովին կողմէ տրուած որոշումները բացէ

ի բաց կը հաստատեն Հնչակեաններու խոտլարարական ծրագիր մը հետապնդելը և պետական կարեւոր պաշտօնականներու սպանութեամբ պետութեան դաւաճաններուն (Շէրիֆի, Սատըղի, Իսմայիլի և Ընկ.) հետ դաւակից ըլլալը: Բէօսթէնէի որոշումները զորոնականապէս (պիլֆի՛) որդեգրուած ըլլալը կ'ապացուցուի Թալէաթ պէյի, Արշալիր Էֆէնտիի և ուրիշ պաշտօնէից ղէմ կազմակերպուած մահախորձերով և յիշեալ ժողովին հրատարակութիւնները Թիւրքիոյ Հնչակեաններուն մէջ տարածուած ըլլալով:

Ե.— Ապտամբական ծրագրին, խոտլարարական ձեռնարկներուն, Բէօսթէնէի որոշումներուն և Փարիզի Դաւաղիր Կեդրոնին կարգադրութեանց համակերպող Թիւրքիարձակ Հնչակեաններէն ոմանց ղէմ եղած սպանալիքները*), հաստատուած Պոլսոյ Կեդրոնի պաշտօնական գրութիւններով, բնաւ կասկած չեն թողուր թէ Օսմ. Պետութեան սահմաններէն ներս Հնչակեանութիւնը ապօրէն կազմակերպութիւններով խճողուած է:

Զ.— Ձերբակալուած Հնչակեաններու խոտտոյանութիւնները (Իֆաաէ) վերը յիշուած ամբաստանութիւններուն կենթարկեն հետեւեալ անձերը՝ Փարամազ, Սապահ-Կիլիւան, Վարազդատ, Տօքթ. Պէննէ, Վահան Պոյաճեան, Մուրատ Զաքարեան, Սմբատ Գրլըճեան, Գարրիէլ Բէչիլեան, Երեմիա Մանանեան, Մկրտիչ Երէջեան, Գեղամ Վանիկեան, Պօղոս Պօղոսեան, Յակոբ Ղազարեան, Երուանդ Թօթուզեան, Թովմաս Թոյմասեան, Արմենակ Համբարձումեան, Կաննիկ Պօյաճեան, Աբրահամ Ստեփանեան, Արամ Ալըքպաշեան, Հրանտ Եկաւեան և Գարեգին Պօղոսեան: Ասանց բոտ օրինի պատժուիլը կը պահանջուի (Պատժ. Օր. Յօդ. 54):

Է.— Ամբաստանեալներէն Կարապետ Փաթուկեան՝ թէեւ Բէօսթէնէի ժողովին մասնակցած է, բայց անոր որոշումներուն համամիտ չըլլալով՝ իսկոյն Պոլիս եկած և Պոլսոյ Հնչակեան Կեդրոնը անցքերուն իրազեկ կացուցած և անկէ վերջ՝ Պոլսոյ մէջ զուսարուած Հնչակեան Պատգ. ժողովին ենթարկուած ու անոր կարգադրութիւններուն հպատակած ըլլալը Պոլսոյ Կեդրոնի 10 Օգոստոս 1914 և Մուրատ ու Զէյթունցեան ստորագրութեամբ պաշտօնագրէն հանկուտ ըլլալով յիշեալ Կարապետ Փաթուկեանին անպարտութիւնը կը պահանջուի:

Ը.— Արծրունի, Եղիկեան և Օղանեան՝ թէև Բէօսթէնէի ժողովին կողմէ Փարիզի և Պոլսոյ դաւաղիր Կեդրոններուն անդամակցութեան կոչուած են, բայց բողոքելով այս պաշտօնները մերժած ըլլալներին հաստատուած ըլլալով, յիշեալներուն ալ անպարտութիւնը (պէրասթ) կը պահանջուի:

Թ.— Լրագրապետ Հժայեակ Արամեանց՝ իր Կոնստ, Դայրայիկ և Գիւղասիսիս լրագիրներուն մէջ թէև քննադատական ծանր ոճ մը գոր-

*) Ակնարկութիւն Պեգր. Վարիշ Մարտի անդամներուն եղած սպանալիքին գոյքերը, կնիք եւն. ուղղեցու առթիւ: Տես ՎերԱնՆՈՒՆԵՐԻ ԵՐԳՈՒՆԻՔԸ, էջ 48:

ծածած է Օսմ. Պետութեան վարիչ շրջանակներուն դէմ, բայց հաստատուած ըլլալով որ միևնոյն ժամ ջննադատուած է նաև ներքին արտաքին խոտարարներն ալ և ստոր համար թէ՛ կանխա և թէ՛ Բէօսթէնէի ժողովին կողմէ արտաքուստ է Հնչակեան դաւադիր կուսակցութենէն, ու այդ ժողովէն յետոյ ալ յանցապարտ արարքներու մէջ իր մասնակցութիւնը ապացուցուած չէ, յիշեալ Հմայեակ Արամեանցին կրած բանտարկութիւնը ինք ՊԱՏԻԺ բաւարար նկատուելով, անպարտութիւնը կը պահանջուի:

Ժ.— Օննիկ Եղիազարեան՝ Բէօսթէնէի ժողովին Ազամ անուն անձը պատգամաւոր նշանակելու խնդրոյն մէջ յանցաւոր չ'նկատուելով հանդերձ, վերջերս կեսարիոյ կառավարութենէն ստացուած հեռագրով օտմանցի Հայերը զինելով զանոնք Օսմ. պետութեան դէմ ապստամբելու գրգռած ըլլալը երևան դալուն համար ըստ այնմ իր դատուիլը և օրինաց տրամադրութեամբ պատժուիլը կը պահանջուի:

ԺԱ.— Պրոսյ Հնչակեան կեդրոնի անդամները, փոխանդամները և անոնց հաւատարիմ գտնուող Հնչակեան մասնաճիւղերն ու անհատները պատասխանատուութենէ զերծ կացուցուելու պայմանով մնացեալ Հնչակեանները Օսմ. պետութեան թշնամի և կայսրութեան ներքին անդորրութեան վնասակար տարր հռչակուիլը կը պահանջուի:

ԺԲ.— Ի բացակայութեան դատուելով դատապարտուողները օրինաց պաշտպանութենէն զուրկ հռչակուիլը և անոնց սեպհականութիւնները զբաւման տակ առնելը կը պահանջուի:

Ահա, մտաւորապէս, ամբողջը կրած ամբաստանութեանց ու զկը պահանջուիչներուն, անշուշտ այն չափով որչափ այդ կրնայ մարդկային յիշողութեան տակ իյնալ:

* * *

ՆԱԽԱԳԱՀը հրաւէր կարգաց ամբաստանեալներուն արտայայտուիլ անվերապահօրէն, կանխա փոտան ըլլալով թէ խօսելու և պաշտպանուելու ամենայն իրաւունք ունի իւրաքանչիւր ամբաստանեալ:

ՓԱՐԱՄԱԶ.— Ուշադրութեամբ ականջ գրի Ընդհ. Դատախաղի ամբաստանագրերուն, բայց ինձ համար տակաւին որոշ չէ թէ մենք Հնչակեան կուսակցութեան դատը կը վարենք հոս, թէ՞ ուրոյն խրնդիւրներով յանցաւոր կը նկատուինք:

ՆԱԽԱԳԱՀ.— Հնչակեանութիւնն է որ կը դատուի, իսկ մասնակի ձեռնարկներն իրենց կարգին խնդրոյ նիւթ կըլլան:

ԱՐԱՄԵԱՆՑ.— Հնչակեան կուսակցութիւնը դատել կը նշանակէ Թիւրքիոյ ներքին Գործոց Նախարարութիւնը դատի տակ առնել, ին-

չու որ մեր Կուսակցութիւնը յիշեալ նախարարութեան կողմէ քննուելով անոր օգտակարութիւնն ապացուցուած և վաւերացման գրօշմն ընդունած է պետութեանն: Յորչափ մեր գերադաս հաստատութիւնն այդ գրօշմը լուծած է, հաս in-corpore կուսակցութիւնը դատել օրինական չեմ տեսներ. . .

ՆԱԽԱԳԱՀ.— Այդ գրօշմը Քէօսթէնճէի մէջ լուծեցին Սաղանկիւ յիւ յաններ, Փարամազներ, Պէննէներ, բացի այդ Արամեանց էֆէնտի ի՞նչ իրաւունքով պաշտպան կը կանգնի Հնչակեան Կուսակցութեան, որմէ արտաքսուած է ինք պաշտօնապէս. . .

ԱՐԱՄԵԱՆՅ.— Ներեցէ՛ք, որ զիտել տամ թէ զիս արտաքսողը Կուսակցութիւնը չէ, այլ քանի մը անպատասխանատու Հնչակեան անհաւաններ, որոնց զէմ կանգնած են Հնչակեան օրինապահ և զազափարական շարքերը: Վաղը եթէ Պալսոյ կեզրոնն ալ զիս արտաքսէ, զարձեալ մինչև կեանքիս վերջին շունչը պիտի շարունակեմ պաշտպան կանգնիլ Հնչակեան նուիրական սկզբունքներուն ու զազափարներուն. . . Գաղափարները մարդու մը մէջէն արտաքսել անկարելի է: Զիս միայն Համակուսակցական Պատգ. Ժողովը կրնայ զատապարտել, ինձ հետ զատապարտելու պայմանով նաև այն հաղարարը Հնչակեանները, որոնք կրնդունին իմ օրինական ընթացքն ու կը բողոքեն կամայական ամէն արարքի զէմ: Կը կրկնեմ թէ Հնչակեան Կուսակցութիւնն իր ամբողջութեան մէջ ամբաստանել կարենալու համար պէտք է որ Ներքին Գործոց Նախարարութիւնը հրապարակու և պատճառարանեալ ասօքիւմաններով լուծուած հօշակէ Հնչակեանութիւնը, և այդ չի կրնար ընել, որովհետև Հնչակեան Կուսակցութիւնը այս երկրին ամենէն ազնիւ ու կարգապահ օսմանցիներէն կազմուած է՝ միայն Հայրենիքի բարօրութեան ծառայելու իղձով: Եթէ զուք մեասակար անհասներ կը ծանչնաք, զանոնք փնտռել-դանել և պատժել կարող էք, եթէ ես ալ յանցանք մ'ունիմ, զիս ալ պատժեցէք օրէնքին բացարձակ խստութեամբ, բայց մի փորձէք յարձակիլ մեր զազափարներուն վրայ, որոնք երբէք չարութիւն ներշնչած չեն ունէ Հնչակեանի մէջ, օրէնքի և արդարութեան զէմ. . .

ՆԱԽԱԳԱՀ.— Ներքին Գործոց Նախարարութիւնը ընդարձակ թէզքէրէով մը, յարակից ասօքիւմաններով, կ'ամբաստանէ Հնչակեանութիւնն իրր դաւաճան և սպօրէն: Թող կարգան այդ թէզքէրէն:

Բուն իսկ Թալէաթ պէշի ստորագրութիւնը կրող երկարապատում գրութիւն մը կարդացուեցաւ, զրեթէ այն բոլորը՝ որոնք յետոյ «Էլումկնի Բումիլիկիլի» հատորը ձեւացուցած էին, և կը հասնէին մինչև ընդհանուր պատերազմին առաջին 8 ամիսները, Կարնոյ ապստամբու-

թիւն , վանայ շարժումները , Ծ . Գարահիտարի զիմադրութիւնը , Եղեսիոյ ընդզգումը և այնորտր անցքերը , որոնց շնորհիւ Թալէաթի վոհմակն իր Աւերը կ'արգարացնէ . . .

Անպատկաս լրբութեամբ Հայութեան հասցէին կը շարտուէին այնպիսի անջնջելի արատներ և Հնչակեանութիւնը առասպելական եօթնդիսեան դեւին նման իրր անհանդուրժելի կօշմար մը կը ներկայացուէր , և անոր շարաշար , անխնայ պատժելիլը կը պահանջուէր . . . Գրութեան կցուած էին բազմաթիւ պատկերներ , Փոլիս Մեհմուտաթէն առնուած : Նոյն իսկ Անտիգոնէն . . . հրաշալի մէթամորֆոզով մը վերածուած էր Անկախ Հայաստանի խորհրդանիշին . . .

* * *

Մահաշունչ այս թէզքէրէին թողած տպաւորութիւնն այնքան ահաւոր էր , որ երբ բանտէն արձակուեցայ՝ առաջին գործս կաւ Տ . Զաւէն Ս . Պատրիարքին երթալ և հանգամանօրէն բացատրել այդ գրութեան աւերիչ դերը , խնդրելով միանգամայն որպէսզի ամէն գնով աշխատուի ձեռք բերել Թալէաթ պէյի եղական այդ «կամբաստանեմ»ը : Այս ուզողութեամբ ջանքեր մը կապն և եթէ ազգային իշխանութիւնն յաջողած է ձեռք բերել զայն , անոր հրապարակումը միայն կը բաւէ իթթիհատեան կառավարութիւնը յաւիտենական դատապարտութեան սիւնին բեւեռելու և Հայոց հանդէպ սնուցուած հակամարդկային դազափարները լոյս աշխարհ բերելու . . . Այն ժամանակ , սոսկ յիշողութեան յննլով , մէկ ամփոփոյքը տուած եմ Զաւէն Ս . ին :

* * *

ԱԶԸՒՔՊԱՇԵԱՆ . — Տէր Նախագահ , Ներքին Գործոց Նախարարին այդ ընդարձակ գրութիւնը հոս զրկուելուն և ձեր կողմէն ալ մասնաւոր հանդիսաւորութեամբ մը մեղի կարդացուելուն նպատակը ի՞նչ է , ասոր խելքս չ'հասնիր : Եթէ Նախարարութիւնը փաստեր ունի թէ զաւանդու մէջ խլրտումներ ու հանր անկարգութիւններ են պատահեր Հայերու կողմէ , բնականաբար կուսակալներուն տուած է պէտք եղած հրամանը՝ օրէնքի դէմ գործողներն հետապնդելու և յանցաւորները պատժելու համար : Նոյնպէս , այդ գրութեան մէջ յիշատակութիւնը կըլլայ արտասահմանի մէջ գործող Պողոս Նուպար փաշայի ձեռնարկներուն , որոնք «Հայաստան»ի մը կազմութեան կը ձգտին կզեր : Ասոնք բոլորը , սակայն , ի՞նչ աւելնութիւն ունին այս խեղճ բանտար-

կեանքներուն հետ, որոնք գրութեան յիշատակած անցքերէն շատ առաջ արդէն իսկ ձերբակալուած ու հոս բանտարկուած են եղեր: Հետեւաբար մեզի հետ բնաւ վերաբերութիւն մը չունին ատոնք, եթէ նոյնիսկ օրինական ամբաստանութեան հիմեր ալ կազմեն: Ներեցէք որ հոս գտնուող բոլոր ընկերներուս կողմէ յայտարարեմ թէ մերժելով կը մերժենք հոն թուած ամբաստանութիւնները և մաղի չափ անգամ պատասխանատուութիւն ստանձնել չենք կրնար մեր կողմէ չ'զործուած սեւէ արարքի համար: Մենք իրաւասութիւն չունինք և ոչ ալ պարտականութիւն՝ ամբողջ ազգի մը և նոյնպէս ամբողջ Հնակեան կուսակցութեան հաւաքական գտար պաշտպանելու: Կարձ կապելու համար կը խնդրեմ որ մեզմէ խրաքանչիւրին համար լսուի թէ ի՞նչ յանցանքով կ'ամբաստանուինք, որպէսզի կարելի լլլայ ամփոփուիլ և գործին ուղղութիւն տալ...

ՆԱԽԱԳԱՀ. — Գաւառներու զէպքերը դուք ստեղծեցիք, Ալըքպաշևան էֆէնտի, անոնք որ գործեցին՝ ձեր գործիքներն էին, ձեր որոշումներուն գործադրողները, ձեր զծած չաւղով ընթացան, և հետեւանքն այն եղաւ որ մեր դարասօր թշնամին՝ Մոսկօֆը այսօր Վանի և Էրզրումի վիլայէթները մոխրակոյտի վերածած է, առաջնորդութեամբ Փաստրմաճեան, Փափագեան, Անդրանիկ, Սապահ-Կիւլեան, Վարազդատ և Համազասպի պէս մեր հացով ու ջուրով սնած պետութեան դաւաճանեցուն... Փարամազներ, Ակնունիներ և բազմաթիւ ուրիշ ուսահայեր խեղդող գտան Յարերու երկրին մթնոլորտը և լիզապատառ փախան այդ անօրինակ իսրիպսուս էն, ու եկան մեր ազատ երկրին մէջ ապահով չունչ ստնելու, ասպնջականութիւն վայելելու այս խլամ Պետութեան մէջ, ազատ խօսք, ազատ աթոռ, ազատ ասպարէզ գտան հոս: Եւ ևանհօծհասընա սկսան Օսմ. Պետութեանդէմ դաւել, մեր գոյութեան սպաննալ, մեր չնորհած ազատութիւններէն մեզի դէմ զէնքերուն էն հանրկուն դարբնել... Ահա թէ ինչո՞ւ ատեանս ստիպուած է նայիլ ձեր վրայ իրբեւ դաւազիրներու, իրբեւ խռովարարներու, իրբեւ կործանարար ոյժի, ու ըստ այնմ գատել ձեզ...

ՓԱՐԱՄԱԶ. — Կը տեսնեմ որ Պատերազմական Ատեանի նախագահը պարզապէս ամբաստանողի դերին մէջ կը մտնէ և դատախազի պաշտօն կը կատարէ: Աւելի ցաւալին այն է որ զանազան Սապահ-Կիւլեաններու, Վարազդասաններու, Փաստրմաճեաններու և Անդրանիկներու գործերուն ալ պատասխանատու կը բռնէ մեզ, ինձ համար մեծ անպատուութիւն կ'զգամ, երբ իմ անունս կը կապեն Սապահ-Կիւլեանի և Վարազդատի պէս մարդոց անունին հետ, որովհետեւ երկուքն ալ կը ճանչնամ և համոզուած եմ թէ անոնք Հնչակեան կուսակցութեան արատը կը կազմեն: Երկուքն ալ ծոյլ, երկուքն ալ արկածախնդիր, խառնակիչ խենթեր, որ քարագիրի (մակարոյժ) պէս կը չորցնեն Հայոց է՞ն բարձր, է՞ն դաղափարական կուսակցութիւնը... Բարեբաղդաբար անոնց զիմակները պատուած են այլևս ու Հնչակեաններ պիտի չուզեն գործիք ըլլալ այդ ասպիկարներուն ձեռքին մէջ...

ՆԱԽԱԳԱՀ.— Այդպէ՞ս պիտի խօսէիք, Փարամազ էֆէնտի, ձեր աննամոտերիմ պաշտօնակիցներուն հասցէին: Մենք Սապահ-Կիւլ-Վարազ գատ-Փարամազ երրորդութիւնն անբաժանելի կը ճանչնանք...

ՓԱՐԱՄԱԶ.— Կը բողոքեմ, կը նախատէք զիս, երբ այդ «նշառուտներուն» պաշտօնակիցը կ'անուանէք զիս:

ՆԱԽԱԳԱՀ.— Հապա ի՞նչ գործ ունէիք արտասահման, ինչո՞ւ թոյլ տուիք որ Քէօսթէնճէի ժողովը ձեզ նստեցնէ անոնց կողքին...

ՓԱՐԱՄԱԶ.— Սխալ է, ես արտասահման զրկուեցայ Պոլսոյ ընկերներուն կողմէ, որպէսզի համերաշխութեան յորդոր կարգամ եւ կարգ մը ընկերներու մէջ առաջ եկած ցրտութիւնը վերցնեմ մէջտեղէն: Սապահ-Կիւլեան, հրապարակաւ նախատինքի ենթարկած ու չէզոքացուցած էր, Պոլսոյ ամենակարեւոր մէկ ընկերը, մինչդեռ թուրքիոյ ընկերներու ստուար մեծամասնութիւնը այդ չէզոքացուած և յետոյ ալ արտաքսուած ընկերոջ կողմը կը բռնէին, նոյն իսկ Պէյրութի Հնչակեան Մասնաճիւղը՝ որ ընդհանրապէս համալսարանական ուսանողներէ կը բաղկանար, պաշտօնապէս հրապարակ եկաւ ի պաշտպանութիւն

Տ. ԶԱԽԷՆ Ս. ՊԱՏՐԻԱՐԻՔ ՏԷՐ ԵՎ ԳԻՆԵԱՆ, որ իր կորովի դիմումներով ու բազմակողմանի ձեռնարկներով տաս մը բանտարկեալներ ազատեց Պատրիարքական Աթոռի բանտէն ու Վազրեռու նիւտնէն: Ես այ, ի մէջ այլոց տաս բան կը պատիմ ն. Սորբազմութեան հայրական խնամոց ու բարձր հոգածութեան: Թէ՛ բանք եղած միջոցիս եւ թէ բանտէն ելնելու յետոյ, մինչեւ իւր տարագրման օրը՝ նիւտնէն եւ բարոյական ամէն աջակցութիւն վայելած եմ Իսիւ, որուն համար յաւելե երախտագրութեան: Զախէն Ս. մօտէն իրազէկ ըլլալով իմ բանտարկութեան եւ արձակման բոլոր պարագաներուն, ո՛չ միայն պատուեց զիս իր վստահութեամբ, այլ եւ՝ շուրջս յառաջ փոխող ըսի-բաւներուն հակառակ՝ հարկադրաբար կոչեց զիս Կէսիկ-Փաշայի Ազգ. Վարժարանի Տնօրէնութեան պատճօնին: Մասնաւոր շանտերով սաստեց այդ պատճօնին պետական վաւերացման գործին: Դրամակա՞ն

միջոց քննուեց զինուորական փրկանքիս վճարման եւ վերջապէս, առանց վարանելու կրնամ բսել թէ, կեանքովս պարտական եմ այս անգուղակա՞ն Ս. Հօր պատշաճութեան:

March Hindale
March Hindale   Musik Janakowan

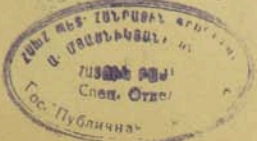

ԱՐՄԱՐԵԱՆ ԳԱՆՈՒՏ

(Ի Տեղացի մեջ. հասցե. Քանաճակի և Կանայր մասնախումբ « ԳԻՅԱԿԻՅ » իրաւով)

արտաքուսածին: Կնդիրը օրըստօրէ կը ծանրանար, եթէ առաջը չառնուէր՝ ազգանովարար ուսանայի և սանձկանայի խախրն ալ ծայր պիտի տար և Կուսակցութիւնը պիտի պառակտէր: Չիս զրկեցին, որպէս զի չարիքին առաջն աննեմ, արտաքսման լիճիւր քնջել տամ, բոլոր ուժերը գործին չուրջն համախմբեմ... Ինձ վիճակած էր Հնչակեանութեան մէջ խաղալ այն դերը, ինչ որ Դաշնակցական Կուսակցութեան մէջ կը խաղար Սիմէօն Զաւարեան, քայքայումին զէժ կանգնելու և անհամերաչխ ընկերները հաշտեցնելու զերն էր այդ: Պոլսոյ ընկերները, եթէ հարցաքննուին, միարեան պիտի հաստատեն այս պարագան: Դժբաղդաբար, չյաջողեցայ առաքելութեանս մէջ, որովհետև Սապար-Կիւրեան և Վարազդատ ձուկ որսալու համար պղտոր շուր կուղին, ուստի չեն փափաքիր որ Կուսակցութիւնն ի ներքուստ զօրանայ և կարող ուժեր գործին մէջ մտնեն: Այդ երկու ճիւղերն իրենց անձնական մտածումները կուսակցութեան ընդհանուր շահերէն բարձր կը բռնեն, սուսակ մը անիշխանականներ են անոնք, որ կրնան աւելի շուտ գրախ մուխ ուժերուն զործակցիլ ու չարիք յղանալ, քան ներկուս մտաւորականներով պաշարուիլ ու օրինական կեանք վարել կուսակցական չրջանակի մէջ... Վերջապէս Հնչակեան Կուսակցութեան բոլոր զժբաղդութեանց պատասխանատուներն են Սապար-Կիւրեան և Վարազդատ:

3449-90

խիկ միւս ընկերները ուրիշ բան չեն, բայց եթէ անմեղ զոհերը անօնց չարաչառութեան ու չանթափներուն... Այստեղ դատուող խեղճ մարդիկը անիծելով պիտի անիծեն իրենց դժբաղդութեան շարժառիթները, եթէ Ատեանը ճշմարտութենէ շեղի և բանտարկութեան կամ սեւէ ուրիշ պատժի վճիռ տայ ասոնց դէմ, որ խկապէ՛ս անմեղ են, որ բացարձակապէս պատասխանատու չեն հոս կարգացուած բաներուն... Պարոննե՛ր, ձեր նախագահը քիչ առաջ կը յայտարարէր թէ ուրիշ երկիրներու մէջ քաղաքականապէս նեղուողներ այս երկիրը կ'ընտրեն իրրեւ ապահով ապաստան, իրրեւ աղատ երկիր, հո՛ս կուզան ազատութիւն վայելիլու: Շատ բարիւ: Բայց ազատութի՛ւն է, բայց արդարութի՛ւն է կ'ըսեմ, զիսնայ որ յանուն Հնչակեանութեան կատարուած ամէն ապօրինութեան հեղինակները Սապահ-Կիւրեանն ու Վարազդասն են, և այնու ամենայնիւ անօնց փոխարէն բռնել քանի մը տամեակ պատուաւոր քաղաքացիներ ու բերել դատել զանոնք երկու աւանբիրիսրներու բրածներովը... Կրտէք թէ Շէրիֆ Փաշա այոյափ հազար սակի տուած է Հնչակեաններուն որպէսզի այդ դրամով Թիւրքիոյ մէջ խոսվութիւն յարուցանեն կամ այս ու այն պաշտօնեան սպանեն... բայց հոս իբր ամբաստանեալ ներկայացողներէն ո՞րը տեղեկութիւն ունի այդ բաներէն, ո՞րը այդ հազար-հազար սակիներէն կոպէկ մ'անդամ առած է:

ԱՐՇԱԻԻՐ ՍԱՀԱԿԵԱՆ (նախագահին հաւանութեամբ ընդմիջելով) .— Կերելի թէ Փարամաղ էֆէնտին ինքզինքը Ormiston Road կը կարծէ կամ կենթադրէ թէ այս գերագոյն ատեանը ավեղ-ցփեղ ճառեր լսելու պարտականութիւն ունի...

ՆԱԽԱԿԱՀ.— Արշաւիր էֆէնտի, իրաւունք չունիք ամբաստանալին խօսելակերպը քննադատելու կամ սեւէ վիրաւորական ակնարկութիւն ընելու սա կամ նա ամբաստանեալին հասցէին... Դուք խօսք ուղեցիք ուղղում մը կամ յայտնութիւն մը ընելու համար: Ըսելիքնիդ բռէք ուղղակի:

ԱՐՇԱԻԻՐ.— Կուզէի ըսել թէ Փարամաղ մօտէն տեղեակ է Շէրիֆի և Հնչակեան քիւֆին բոլոր դաւերուն, ինքն անձամբ ալ մասնակցած է այն բանակցութիւններուն, որոնք Թանկն լրագրին մէջ նկարագրուած են: Փարամաղ, Ռուբէն Կարապետեան և Տօքթ. Պէննէ ստացան Շէրիֆի տուած դրամներէն մաս մը և այդ դրամով Օտեսայէն ու Պուլիարիայէն հոս բերին սա քիոռիսրները՝ Թալէաթ պէյը, Էնվեր փաշան և զիս սպանելու նպատակով: Նոյն դրամով զնուեցան կարգ մը զէնքեր, որոնք հաւանօրէն պիտի գործածուէին նաև: Իթիֆիտա-Թէրազդրի կարեւոր գործիչներուն դէմ, եթէ արդարութեան ձեռքը չըրոնէր այս սօրագործներու օձիքէն ու չ'յանձնէր զազանի ոտականու-

թեան... Օր մը պիտի գայ, երբ այս մարդասպաններուն զնդակէն պիտի իյնային Մուրատի, Տօքթ. Ճէլալի, Ռումանեանի և Արծրունիի պէս մարդիկներ, որոնք չէին ուղած կոյրզկուրայն հնազանգիլ եղեւնադարծ խմբակին հրամաններուն և Հարցուցէք սա՛ Գարեգին Չիթճեան սպանող Օտեսայի Սարը իսպիկին, սա արիւն հոտող Վառնացի Մուրատ Զաքարեանին, սա Պիթիլիգի գլուխ կտրող Սմբատին կամ Ակաօիր Պէյրողին, Սա Կեսարացի երեմիա Մանանեանին, սա Տէնիզլիցի Արմենակին, սա Շապին Գարահիսարցի Գարեգինին, սա Գարապազցի Փարամազին և վերջապէս ամէն մէկը մէյմէկ երկրէ ու մէյմէկ քաղաքէ եկած սա մարդոց հարցուցէք թէ ի՞նչ բան զիրենք Պոլսոյ մէջ միացուց և հիմա ալ հոս մէկտեղ կը դատուին... Ասոնց ո՛րը «վաճառական եմ» կրնէ, որը՝ դամիսիոնճի, որը՝ համալ, որը՝ կօշկակար և վերջապէս ամէնքն ալ տարբեր արհեստի և տարբեր ասպարէզի մարդիկ ըլլալով, ի՞նչ հրաշքով այսպէս միեւնոյն օրը և միեւնոյն դաւաղութիւններու ցանցին մէջ կը բռնուին... Այս մարդիկ մեր նուիրական հայրենիքը պիտի կործանէին, մեր է՛ն կարող իշխանաւորները պիտի սպանէին, մեր թշնամիներուն նենգաւոր գործերը պիտի զլւարացնէին... է՛ն առաջ ինձմէ սկսան, որովհետեւ զիտէին ՚ր իլենց բոլոր դադոնիքները ծանօթ են ինձ և զիտէին նոյնպէս թէ Օսմ. կասաւ՝ վարսէթեան հանդէպ որքա՛ն անձնուէր ու անկաշառ եմ. ինձի ուղղուած զնդակները Օսմանցիութեան կուրծքին ուղղուած էին, բայց Աստուած պաշտպանեց մեր նուիրական հայրենիքը...

ՆԱԽԱԳԱՆ (ընդմիջելով). — Արշափր էֆէնաի՛, ամփոփեցէք խօսքերնիդ և բուն նիւթին շուրջ դարձէք:

ԱՐՇԱՒԻԻ. — Կը տեսնեմ որ ասոնք ամէն յանցանք Սապահիւլեանին ու Վարազդատին կուզեն վերագրել: Մինչդեռ այդպէս չէ. Սապահիւլեան ըստած հերիճը Աստուծոյ մէկ «պուտալան» է, որ 500 զրուչի հաշիւին մէջէն չ՛կրնար ելնել և մեծ գործերու մանելու ալ շատ գլուխ չունի: Սապահիւլեանի փորը կշտացնողը կրնայ անոր երատանակն ուղած կողմը քաշել: Շէրիֆին փարաները Վարազդատն ու Փարամազը քաշեցին: Վարազդատ ըստածն ալ փարանակին չտի մոլեռանդ ու խիզախ չէ: Այդ է պատճառը, որ ես զեւ Ռումանիա եղած միջոցիս զիտէի թէ «գործը» Փարամազն էր առած վրան. ասոնք հոն մնացին և Փարամազ Պոլիս եկաւ Բէօսթէնճէի մէջ արուած որոշումները գործադրելու համար Տօքթ. Պէննէին ու Ռուբէն Կարապետեանին հետ: Ուրիշ մըն ալ կար «Զօլախ Վահագն» անուանով, բայց անիկա «խուռնաղ» բրթաւ ու կծիկը դրաւ...

ՆԱԽԱԳԱՆ. — Մենք Զօլախ Վահագն անուանով ամբաստանեալ մը չունինք, հետեւաբար պէտք չ՛կայ ծանրանալ անոր անձին վրայ: Յու-

սամ թէ վերջացուցիք, Արշաւիր էֆէնտի', իսկ եթէ բուն խնդրին վերաբերող կարեւոր յայտնութիւններ ունիք, կրնաք շարունակել:

ԱՐՇԱՒԻՐ.— Նախագահ պէյը, որ այնքան համբերատար է ամբաստանեալներու երկար-բարակ ըսի ըսուներուն հանդէպ, յայտնապէս կը հասկցնէ թէ զիս լսելու փափաք չ'ունի: Ատիկա, իրաւ որ, զարմանալի է: Ես կրանմ թէ այս մարդիկ որոշ զիտակցութեամբ և կանխամտածութեամբ պիտի ձեռնարկէին անանկ գործերու, որոնք — Աստուած մի' արասցէ — մեր պետութիւնը պիտի կործանէին...

ՆԱԽԱՊԱՀ.— Արդէն այդ խնդրով է որ կ'ըրադինք: Շարունակեցէ՛ք, փարսժա՛ղ էֆէնտի, ձեզ ընդմիջած էինք:

ՓԱՐԱՄԱԶ.— Այսօր կանոնաւոր սնունդ առած չ'ենք, արդէն ե՛րբ կուշտ եղանք այս դժոխք բանտին մէջ. բայց անօթութիւնս մոռցայ և կուղէի որ սա էֆէնտին (Արշաւիրն ակնարկելով) մինչև կէս զիշեր խօսէր ու ձեզի հաճոյանալու միամտութեամբ հաստատէր թէ «քան զպապն պապական» օսմանցի մըն է... Վա՛յ այն երկրին, որ ասանկներու պաշտպանութեան կ'ապաւինի, վա՛յ այն արդարագառութեան, որուն ուղեցոյցը պիտի ըլլայ Արշաւիր Սահակեանը...

ՆԱԽԱՊԱՀ.— Մեր պաշտպանն Աստուած է և մեր ուղեցոյցը՝ ձեր Վարդգէսներուն, Մուրաաներուն ու Տաղաւարեաններուն քուէարկած օրէնքները... Եթէ հոս երկու կողմերը կը լսենք, խնդիրները լուսարանելու և խօսքի ազատութիւնը չ'կապտելու համար է: Այլապէս ձեր հարցաքննութիւնները, ձեր իսկ ստորագրութիւններով վաւերացած, կը բաւեն մեզ՝ յստակ դադափար կազմելու ամբաստանեալներու և ամբաստանութեանց մասին: Ձեր հաղարարութիւնները, չրջարեականները, թերթերն ու շէնքերը ինքնին կը խօսին ձեր մասին: Այնու ամենայնիւ միջոց կուտանք ձեզ պաշտպանուելու, մեզի տարհամոզելու... Ըստ որում պատշաճ է որ կարդացուած ամբաստանագիրը առանցքը դարձնէք ձեր խօսելիքներուն: Գաղափարի ծառայողներ ըլլալնիդ կը շեշտէիք շարունակ, ուրեմն այդ գաղափարները շօշափեցէ՛ք, առանց անձնականութեան երթալու:

ՓԱՐԱՄԱԶ.— Իրաւունք ունի՛ք արդեօք այս զիտողութիւնն ընելու մեզ, երբ զատավարութիւնն արդէն իսկ քառային վիճակ մը առած է: Դուք այս նիստին համար ըսած էիք թէ ինքնավար կամ անկախ Հայաստանի խնդրոյն պիտի յատկացուի, մինչդեռ ահագին ժամանակ կորաւ, առանց այդ խնդրին խօսքն ըլլալու: Եւ լաւ որ չեղաւ, որովհետև ինձ համար ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ խնդիր մը գոյութիւն չունի: Մենք Սօսիալ Տէմօքրատներ ենք, մեր հայրենիքը աշխարհն է և մեր ազգը՝ ամբողջ մարդկութիւնը: Եւ եթէ հայ միջավայրն ենք ընտրած

ասպարէզ մեր գործունէութեան, ատոր պատճառն ալ ուրիշ բան չէ, բայց եթէ այդ ազգին պատմութեան, լեզուին ու կարիքներուն աւելի մտէն ծանօթ ըլլալնիս: Ես Տիգրանակերտի կողմնուր իմ զաղափարներս հաւատար սիրով ու եռանդով տարածած եմ՝ ինչպէս Հայուն, այդպէս և Թուրքին ու Քիւրտին, Արաբին ու Ատրիին: Մենք անջատողական սեւէ նպատակ չունինք, և ինչ որ պիտի կրնաք բռնի վէճիդէլստի մը մասին, նոյնն անկարող էք վերագրել նոյն խոկ Ասպարհիւլեանի մը: Հեռեւարար ԱնկԱՍ ՀԱՅՍՍԱՆԻ խնդիր չ'կայ և չ'կրրտար ըլլալ մեր դատաւարութեան մէջ:

ՆԱԽԱԳԱՀ. — Բայց մեր սեզանին վրայ դանուող Հնչակեան հրատարակութիւնները այդպէս չեն խօսիր:

ՀԱՍՅԵՍԱԿ ԱՐԱՄԵՆԱՆՅ. — Ձեր սեզանին վրայ կը դանուին, արդարև, հրատարակութիւններ, որոնք Հնչակեանութիւնը կենթարկեն անջատողականութեան (séparatisme) ամբաստանութեան: Բայց, կազակեմ, ուչաղրութիւն բրէք թէ ե՞րբ են հրատարակուած անոնք և Թիւրքիոյ պատմութեան ո՞ր շրջանին կը վերաբերին: Այն ժամանակ, երբ այդ թղթերը կը տրամարանէին թէ Համիտեան բռնապետական ընթացք վերանորոգութեան անընդունակ ըլլալուն համար պէ՛տք էր Հայաստանի և Հայ ազգի ճակատագիրը զտակը կործանարար վարչութեանէն, ճիշդ միեւնոյն ժամանակ արտասահմանի մէջ հրատարակուող Միզաններ, Մեշիքերներ, Յուրայի Իւնկերներ, Եհնի Ֆիֆիներ յանջադէմ Թիւրք Երիտասարդութիւնը կը տողորէին նոյն այն զաղափարներով, որոնց անունով հրապարակ էին իջած մեր կարմիր նախորդները: Այն ժամանակ Մուրատ Պէյեր, Ահմէտ Բիզաներ, Սապահէտալիներ, Թալէաթներ, Էնվէրներ ու Նիսպիներ իրենց զաղափարակիցներով կը խոստովանէին թէ արտադրող ու շինարար Հայ տարրը դանդաղ մահացութեամբ կ'սպառէր սնտեսական ու քաղաքական անտանկի ճնշումներու երեսէն և թէ Թաքիրներն ու աղերաները անզօր միջոցներ էին բաղձացուած անդորրութեան տիրանալու համար... Ի՞նչ կուզէր Հայը, ինքնիշխանութիւն, անկախութիւն, ցեղային տիրապետութիւն... Ո՛չ, ո՛չ և ո՛չ: Անոր միակ իտէալն էր ապահով տեսնել իր կեանքը, ստացուածքը և պատիւը, այսինքն բնական ու տարրական ԻՐԱՒՈՒՆՔ մը, զոր իրեն կը զլանային սակայն դարերէ ի վեր... Մեր նախորդները գերագոյն իղձ մը ունէին, — տեսնել Թիւրքիան արդիականացած, քաղաքակիրթ ու լուսաւորեալ պետութիւն մը, որուն սահմաններուն մէջ հարստահարչին լուծէն ազատ ըլլային Թիւրքն ալ, Քիւրտն ալ, Հայն ալ, Յոյնն ալ: Անոնք ցեղի, կրօնի և ծագման խտիր չ'ճանչցան և բոլոր ընդդիմադիր տարրերն հրաւիրեցին ահաւոր մարտի՛ հասարա-

կաց. թէ՛նամիին — բռնապետութեան դէմ, յանուն բնդհանուր ազատագրութեան։ Այս Պատերազմական Ատեանին վսեմ, նախագահը տարիներէ ի վեր մօտէն կը ճանչնամ և գիտեմ որ ինքն իսկ կլանուած է եղեր միեւնոյն սկզբունքներով ու գաղափարներով։ Այո, Տէր նախագահ, դուք մէկն էիք այն մարդիկներէն, որոնք կընդունէին թէ լոկ քարոզութեամբ ո՛չ Համիտեան բացարձակ բռնապետութիւնը տեղի կուտայ և ո՛չ ալ այս երկրին կենսական հիւթը ծծող աւատականութիւնը (féodalisme) կը ջնջուի։ Դուք յաճախ դատած էք զիս այս գերագոյն Ատեանին առջև, երբ Մամույ վերատեսչութիւնը կոնակի մէջ գրած այս կամ այն խմբագրականս երկրին շահերուն դէմ ենթադրելով, զիս հոս զրկած է . . . պատժուելու համար Դուք՝ քննելով ու թափանցելով գրութիւններուս խմատին, միշտ ստիպուած կըլլայիք խոստովանելու թէ իրականութեան մէջ մեր տեսութիւններն աւելի պայծառ էին և մեր սէրը աւելի խոր ու անկեղծ էր հասարակաց Հայ-նիփին հանդէպ։ Ու ազատ կ'արձակէիք մեզ։ Մենք, ահա, միշտ միեւնոյն մարդիկն ենք, միշտ միեւնոյն անձնուիրութեամբ փարած ենք մեր անփոփոխելի սկզբունքներուն։ Մենք թէ՛նամի ենք ամէն անիրաւութեանց և սիրով կը մեռնինք, երբ իրաւունքին ստացումը այլպէս անհնար կըլլայ։ Ասոր սպացոյց՝ այն անվերապահ խիզախումը, որով արձանացած եմ եղեր հաւատար ուժգնութեամբ՝ պետական պաշտօնեայ Արշաիրի մը և կուսակցութեանս չէֆերէն Մապահ-կիւլեանի մը դէմ . . . Իսկ թէ նախորդ ընթիմին վերաբերող գրութիւններ ի՞նչ գործ ունէին ամբաստանհալներուն քով, ներկեցէք որ համարձակիմ պնդել թէ սպառնալարս այսօր ձեր տուներուն մէջ կը գտնուին Մեշ-վերեքներու և Շուրայի Իւմիկներու շատ մը օբինակներ, առանց սակայն մազաչափ կասկած կամ ստուեր ձգելու ձեր հայրենասիրութեան վրայ։ Արդ, իրաւունք ունէր Փարամազ, երբ կըսէր թէ իր համար Անկախ Հայաստանի խնդիր մը գոյութիւն չ'ունի։ Այսպիսի վերագրումի մը առջև մեր անձը չէ որ խորհրդածել կուտայ մեզ, այլ բուն իսկ կուսակցութեան սպառնացող վտանգը, որովհետև երբ անդամ մը Հնչակեան կուսակցութեան պարկեշտութիւնը ստուերտաի, ա'լ այնուհետև կասկածի ցեցը պիտի կրծէ մեր հասարակական կեանքին արմատը։ Մի՛, մի՛ այդպէս դատէք, Տէր նախագահ, պատմութեան խղճի և արդարութեան ըմբռնումը կը յօշոտուի այդպէսով և զպիք սերունդներ ժխտական գրօյմ կը դնեն մեր ընթացքին վրայ, երբ գնահատելու կլինի Ընդհանուր Դատախազ պէյը կարդ մը ուրիշ անմեղներու հետ իմ անպարտութիւնս ալ կը պահանջէ։ Ծնորձակալ եմ, ու կը հաւատամ թէ, երբ այս դատաւարութեան ընթացքին մէջ ամէն

բան արդարութեամբ լուսաբանուի, հոս ո՛չ ոք պիտի մնայ դատապարտելի Բայց սահաւասիկ կը յայտարարեմ թէ՛ շաւ ե որ զիս դատապարտեմ եւ անձամբ ինձ տուժել տամ, քան յայս պատուախախտութեամբ օրինական կուսակցութեան վնասարար զաղախարհներ վերագրեմ: Եթէ ձեզի «քառութեան նոխարաններ պէտք են, ահա՛ մենք, մեր անմեղութեամբ հանդերձ, պատրաստ ենք դնելու մեր գլուխը ողջակիզումի սեղանին վրայ, հարուածեցէ՛ք մեզ եւ սակայն ինչայելով մեր զաղախարհներուն, որոնք կարտայայտուին Ձ. Ընդհանուր Պատգամաւորական Ժողովին որոշումներովը:

ՆԱԽԱՎՄ.Ն. — Հմայեա՛կ էֆէնտի, այս Ատեանը զերծ է ամէն նախազաչարումէ, բայց երբ կը բազդատենք հոս արտասանուած ճառերը՝ մեզի ներկայացուած ամբաստանագրերուն հետ, ցաւ ի սիրտ կը տեսնենք որ Հնչակեան կուսակցութեան նոր ծրագիրը մշակող Վեցերորդ Բօնկրէն նախկին Ծրագիրները ջնջուած ըլլալու ժամին ունէ յայտարարութիւն չըներ: Ասիկէ կը հետեւի որ ընկերակցութեանց օրէնքին յարուցած դժուարութիւնները բառնալու համար, արտաքուստ, օրինականացած Ծրագիր մը մէջտեղ հանող այդ ժողովը իր խորիմաստ լուծութեամբ արտօնած է կուսակցութիւնը՝ շարունակել իր գործունէութիւնն ԸՍՏ ԱՌԱՋՆՈՅՆ: Ահաւաստիկ չըջարեակհան մը, որ «Աչքքպաշեան եւ Արամեանց» ստորագրութիւնները կը կրէ՛ կնիքո՛վ մը, որուն մէջ ջընչակեան նախկին զինանիշը գրուիլ ժողովուած չէ, բայց Թուրքերէն բառ մը, գիր մ՛իտի չ՛պարունակեր, մինչդեռ, ըստ օրինի, պետական լեզուով պիտի շինուած ըլլար պաշտօնական կնիքը, ի հարկին հայերէնն ալ մէկ կողմը գնելով...:

ԱՐԱՄԵԱՆՑ. — Մանրէարանակա՞ն (միգրուգօրիփ) զննութիւն... Բանի որ ա՛յդ պարագան անդամ մտքերնուդ մէջ տեղ է բռնած, բացատրութիւն մը տամ, ինչպէս թարգմանիչ պէշերն ալ կրնան հաստատել՝ այդ կնիքին բովանդակութիւնն է «Սօսիալ Տեոսօրաք Հնչակեան կուսակցութեան Տաճկաստանի Կեդրոնական Վարչ Մարմին»: ութը բառեր, որոնցմէ երկուքին ստիկ սկզբնատառերը (Ս. Տ.) գրուած ըլլալով հանդերձ, հազիւ կարելի է եղեր սեղմեցնել: Կրնաք երեւակայել թէ ինչ ահագին ու տծեւ կնիք մը պիտի ունենայինք, եթէ այդ ութը բառերուն վրայ աւելցնէինք Թուրքերէնն ալ՝ «Մեհալայիք Օսմանիե Սօսիալ Տեոսօրաք Հնչակեան շեմիլիեքի Հեյեքը Իսարի Մեհիգիպիսի»: Ահա այս անպատեհութեան առաջն աննելու համար երկու կնիք չինել տուած ենք, մէկը դուտ Թուրքերէն եւ կը գործածուի կառավարութեան ուղղեալ գրութեանց մէջ, ինչ որ կերելի Ատեանիդ ունեցած պաշտօնագրերուն վրայ, եւ միւսը՝ միայն հայերէն, երբ գրութիւնը կազմակեր-

Հայաստան մտած միջոցին

Քեօտ Մարցոսի Հնչակեան խումբը

պութեան ուղղելի է: Այս ամթիւ թոյլ տուէք մերժել անիրաւ ամբաստանութիւն մը, ուղղուած Զ. Ընդհ. Պատգ. ժողովի Հասցէին: Իրը թէ երկերես ընթացքով մը՝ զաւարական Մրազիրը յաւերժացուցած է եղբ: Աւելի-քան զաւալի զբարատութիւն մ'է այս, որուն զէմ բոլոր ընկերներուս կողմէ կը բողոքեմ ուժգնօրէն: Վեց տարի է, ահա, այդ նոր ծրագրին ողիւն ու տառին ծառայելնիս, առանց երբէք ենթադրելու իսկ թէ օր մը կրնայինք մեր հաւատարմութիւնը զո՛ւ տալ կանխակալ կարծիքներու...

ՆԱԽԱԳ.Ս.Ը. — Հաշւ... Հոս կանխակալ կարծիք չ'կայ: Ահա-ւասիկ Տօքթ. Պէննէի կողմէ Պաֆրայէն գրուած նամակ մը, ուր բացէ ի բաց «կը խանդավախիմ, կրտէ, երբ օր աւուր կը համոզուիմ թէ Հընչակեան Կուսակցութիւնը կը վերադառնայ 1890—95 տարիներու անմտանալի գործունէութեան... Մեր շարքերը հողով սրտով պատրաստ են նեատելու Յեղափոխութեան Կարմիր Յորձանքին մէջ, իսկ ժողովուրդը անմիջապէս պիտի փարի մեզի, երբ մեր աստղատակային գրո՛նը տեսնէ... Այս ազգը կուսակցութիւնները կը սիրէ Սահմանադրութենէն առաջուան ասրագին մէջ. և իրաւունք ունի, պատառի լաչակները մեր զէմքին չեն վայլեր...» (Տօքթ. Պէննէին ուղղելով իր խօսքը) Տօքթ. Էֆէնտի, թարգմանութիւնը ճշտաւ կատարուած է:

ՏՕԲԹ. Պէննէ. — Մայրէ ի ծայր սուտ է. ևս այդպիսի նամակ մը գրած չ'եմ երբէք:

Պարսկական սահմանազրկին վրայ

Հնչակեան Ձիմաստ խումբ

ՆԱԽԱԳԱՀ (առջևի թուղթերը խառնելով՝ և նամակին բնագիրն հանելով). — Ահաւասիկ ձեր նամակին բնագիրը, սա որո՛ւն ստորագրութիւնն է :

ՏՕԲԹ. Պէննէ. — Ամէն պարագայի տակ իմս չէ :

ՆԱԽԱԳԱՀ (քարտուղարին). — Տուէք Տօքթ. Պէննէին միւս նամակները և թող թարգմանները բաղդասեն :

Հանուեցան կարգ մը նամակներ, Տօքթ. Պէննէի գրով և ստորագրութեամբ, յար և նման նախագահի ցոյց տուած նամակին : Բայց Տօքթ. Պէննէ յայտարարեց թէ իր գրածները չէին անոնք :

Նախագահը ցոյց տուաւ Բէօսթէնճէի ժողովին վերաբերեալ գրութիւն մը Տօքթ. Պէննէի ստորագրութեամբ և հարցուց թէ ա՞յդ ալ իրը չէր :

ՏՕԲԹ. Պէննէ. — Բնականաբար իմս չէ, Բէօսթէնճէի ժողովին հետ ես ի՞նչ առնչութիւն կրնայի ունենալ...

ՆԱԽԱԳԱՀ. — Դուք Բէօսթէնճէի ժողովին չէի՞ք մասնակցեր, Տօքթ. Էֆէնտի՛, դուք պառզամաւոր չէի՞ք, դուք ատենապետը չէի՞ք այդ ժողովին :

ՏՕԲԹ. Պէննէ. — Բացարձակապէս ոչ, ուրիշ մէկն ըլլալու է :

ՆԱԽԱԳԱՀ. — Բայց ձեր ընկերներն իրենց ստորագրութեան տակ կը՛ հաստատեն ձեր մասնակցութիւնը :

ՏՕԲԹ. Պէննէ. — Բոլորն ալ կսմաւ կամ անդիտակցաբար ստած են : Այդ՛ ժողովին միջոցին ես Պոլիս կը գտնուէի և հիւանդ՝ անկողնոյ կը ծառայէի :

Կարգացուցեցան Փարսմազի, Ռուբէն Կարապետեանի, Փաթուկեանի, Պողոս Պողոսեանի, Արշաւիրի, Ճանկիւլիւհանի, Մուրատի և Կարգ մը ուրիշ ընկերներու հարցաքննութիւնները, ուր կը խոստովանէին թէ Տօքթ. Պէննէ մասնակցած էր Բէօսթէնճէի ժողովին :

ՆԱԽԱԳԱՀ (Պողոս Պողոսեանի ղրմելով).— Գույումճի՛, գուք չէք խօսիր, Բէօսթէնճէի ժողովին մէջ ալ այսպէս լուռ ու մունջ կը նըստէիք...

ՊՕՂՈՍ ՊՕՂՈՍԵԱՆ.— Երբ ինձի հարցում մ'ուղղուի՛ կը սատասխանեմ, այս է սովորութիւնս :

ՆԱԽԱԳԱՀ.— Ձեզի հետ ուրիշ ո՞վ մասնակցեցաւ Բէօսթէնճէի ժողովին :

ՊՕՂՈՍԵԱՆ.— Ես կայի հոն, Կարապետ Փաթուկեանն ալ կար, որ հոս ինձի հետ բանտարկուցեցաւ և վերջը առանց դատուելու արդարացաւ ու հիմայ նորէն առանց դատուելու կարգարանայ, թէեւ անոր ու իմ միջեւ բնաւ տարբերութիւն չ'կար, անիկա միայն հարուստ ազգականներ ունէր ու ես չունէի...

ՆԱԽԱԳԱՀ.— Տօքթ. Պէննէ ալ հո՞ն էր և կը մասնակցէ՞ր ժողովին :

ՊՕՂՈՍԵԱՆ.— Ես բողոքական ծերունի մըն եմ, ամէն կերպով դժբաղդ արարած մը : Տօքթ. Պէննէ բանտին մէջ ամէն շնչակեանէ աւելի օգնած է ինձի, թէ ուտելիքով, թէ դրամով և թէ ամեն կերպով : Ասիկա ուրանալն ապերախտութիւն կըլլայ : Ասով հանդերձ մեր Տէրը սուս խօսելը կ'արգիլէ, հեռուարար կը պարտիմ խոստովանիլ թէ, այո՛, Տօքթ. Պէննէ պատգամաւոր էր, կը մասնակցէր ժողովին, և յայտարարութիւնն ալ իր ստորագրութիւնով ելաւ : Արշաւիր էֆէնստին ալ գիտէ այս բանը, ինչպէս նաեւ գիտէ որ ես վրասակար որոշումներու համամիտ չեմ գտնուած, թող խղճով խօսի :

ՏՕԲԹ. Պէննէ.— Անիկա ուրիշ «Պէննէ» մը ըլլալու է. ես Պէննէ Թորոսեան կը կոչուիմ :

ՆԱԽԱԳԱՀ.— Պողոս Պողոսեան էֆէնտի՛, Բէօսթէնճէի ձեր ժողովին մասնակցողը ա՛յս Տօքթոր Պէննէն էր թէ մէկ ուրիշը :

ՊՕՂՈՍԵԱՆ.— Թող ներէ ինձի Տօքթորը, սուս չեմ կրնար խօսիլ, մասնակցողը նոյն ինքն այս Տօքթոր Պէննէն էր, որ Պաֆրա ալ եկած է և շատ աղէկ կը ճանչնամ զինքը... Եթէ Կարապետ Փաթուկեան ալ հոս ըլլար, պիտի հաստատէր թէ ես ալ Պոլիս դատնալէս յետոյ անդրադարձայ Բէօսթէնճէի դործերուն և զզջացի ըրածիս...

ԱՐՇԱՎԻՐ ՍԱՀԱԿԵԱՆ.— Չզջալո՞ւն համար էր որ արիւն քըրտինք մտնելով շէյպէլի կղզին վաղեց Պողոսեան, և Սապահ-Կիւլեանի

ընտանիքն Եգիպտոս փոխադրեց, որպէսզի երբ Քէօսթէնճէի որոշումներն սկսէին գործադրուիլ, յանկարծ Սապահ-Կիւլեան ընտանիքին անդամները վտանգի մը չ'հանդիպին...

ՊՕՂՈՍԵԱՆ. — Ծիշտ է, խօսք առած էի և խոստումս կատարեցի, կարծեմ դէշ բան մը չըրի:

ՆԱԽԱԳԱՆ. — Տօքթօր Պէննէ' Էֆէնտի, լուծեցէք այս հանելուկը:

Հոս կարդաց Տօքթ. Պէննէ իր գրաւոր պաշտպանողականը: 16 ընդարձակ էջերու մէջ իր կենսագրականը կ'ընէր, շեշտելով իր հակումներն ու անզուսպ սէրը հանդէպ գիտութեան և ի ժամանակորի հոգեբանութեան ու բժշկութեան: Պէյրութի մէջ Բժշկական վարժարան յաճախած միջոցին թէև անդամակցած էր տեղւոյն Հնչակեան Մասնաճիւղին, բայց Ամերիկայի և Պոսոյ մէջ Կուսակցութեան տակնուվրայութիւնները տեսնելով, զզուած ու քաշուած էր, ըստ իր գրութեան: Գործօն ունէ դեր ստանձնած ըլլալը կուրանար, իսկ Պաֆրայի և Եսլովայի կողմին իր յաճախակի այցելութիւններուն իրը միակ շարժառիթ ցոյց կուտար իր արհեստը — ամենուրեք միայն բժշկութեամբ զբաղած ըլլալը կը յիշեր: Եզրակացութեան մէջ կը յայտնէր թէ ինք լոկ բարոյական կապերով միացած էր Հնչակեանութեան, անոր ընկերվարական գաղափարները կը յարգէր և ձեռքէն եկածը կընէր գործաւոր դասակարգին վիճակը տանելի դարձնելու համար: Վասկէ դուրս ինչ որ ըսուի ու վերագրուի ինձ, սուտ է և յերիւրանք. աւելորդ աշխատանք կըլլայ խօսեցնել զիս Հնչակեան գործերու շուրջ: Իսկ հարցաքննութեանց պահուն ստորագրել տրուած բոլոր խօսքերն արդիւնք են բընութեան և կեղծիքի...

Հայտատու թրքարարբառ այս գրութիւնը կարդալէ յետոյ իր ձեռքով յանձնեց քարտուղարին, «արձանագրութեան կցուելու թիւը դրանքով»:

Իշիեր էր արդէն, երբ նիստը վերջ գտաւ և մենք յոգնած ու ընկճեալ հեռացանք դատասարահէն:

Բանտին մէջ մինչև ուշ ատեն ստիպուած էինք Տօքթ. Պէննէի և Պօղոս Պօղոսեանի անձա՛ր բանավէճը մտիկ ընել, մեծ դժուարութեամբ կարելի եղաւ հեռացնել իրարմէ, ամօթապարտ մնալով բանտակիցներու առջեւ...

* * *

Բանտարկեալներ սկսած էին արանջալ ամէն կողմէ, որովհետև Պատերազմական Ատեանը գիշեր-ցորեկ Հնչակեաններու խնդրով կ'ըզ-

բաղէր և երկար ժամանակէ ի վեր դատաւարութեան սպասող բան-տարեկեայներ յուսախար կ'ըլլային :

Մասնաւոր ֆազդադուութիւն ցոյց կուտար մանաւանդ Հաշկար-օղլու Եուզան Աղան — Յոյն վաճառական մը, որ երկու թուրք նաւ-վարներու և քանի մը պաշտօնեաներու հետ «գործն շարմարցնելով», շողենաւով ձիթագոտուղ կը գրկէ եղեր Ռուսմանիա, հակառակ գրուած արգելքին : Ամէնքը մէկէն ձերբակալուած ու Պատ. Ասեան գրկուած էին . . . Բազմակողմանի շահեկանութիւն ունէր ասոնց գործը, որուն համար կարևոր դումարներ . . . «տրամադրուած էին» աջ ու ձախ, որ-պէսզի եթէ հնար ըլլայ 160,000 քաշ ձիթագոտուղը և ասաքողները ազատ ձգուին : Հազիւ գործը կարգի բնկած էր ու կրեւութական դա-տաւարութիւնով մը վերջ պիտի գտնէր, կրբ յանկարծ մեր դասն սկսած էր ու ըստ երեւոյթի վերջանալիք ալ չուներ :

Անա թէ ինչո՞ւ լրջօրէն կը ֆլաչնանային հերթակորոյսները, Հաշկար-Օղլուն մանաւանդ, որուն առատաձեւութենէն կ'օգտուէին բազմաթիւ չքաւոր բանտարկեալներ, իսկ Պօղոս Պօղոսեան պարզապէս կ'սքանչանար Եուզան Աղայի ասպետական վարժուանքին վրայ :

ՕՆՆԻԿ ԵՂԻԱԶԱՐԵԱՆ ԵՒ ԱՍՈՒՊ

Յաջորդ օրը Մայիս 13/26, չորեքշաբթի առտու, սկսաւ մեր վեցերորդ դատաւարութիւնը :

Նախ կարդացուեցաւ Կեսարիոյ կառավարչէն ստացուած երկար հեռագիր մը, որուն մէջ կրտսէր, ի մէջ այլոց, թէ «Տեղւոյս Հնչակ-եան Ասուպ Գիւպին քարտուղարը՝ անձամբ շրջադայելով գաւառիս հայարնակ վայրերը, հրազէն, պայթուցիկ, գրգռիչ հրատարակութիւն-ներ տարածած, Հայութիւնն ապստամբութեան մղած և կարգ մը ան-ներելի արարքներու մէջ գտնուած ըլլալով՝ հող չ'պատժուելու պարա-գային աշալուրջ հակողութեան ներքեւ տեղւոյս Պատերազմական Ատ-եանին գրկուիլը կը խնդրենք ևն. » : Հեռագրին մէջ մանրամասն ցուց-մունքներով ու թուանշաններով կը յիշատակուէին բազմաթիւ դէպքեր ու արարքներ «Հնչակեան» և «Գիւպին» բռտերուն միջեւ սպրդած ԱՍՈՒՊ բարձր մեղքէ ոմանց և Օննիկ Եղիազարեանին քաջ ծանօթ Մի-նաս Պետրոսեանին ծածկանունն էր*): ուստի կատկած չկար թէ հեռա-գրին մէջ թուած ծանր ամբաստանութիւնները Մինաս Պետրոսեանին կը վերաբերէին, ինչ որ երկու խօսքով կրնար բացատրուիլ և խոչոր թիւրիմացութիւնը փարատել : Սակայն Օննիկ Եղիազարեան նախազա-հին հրաւերին ի պատասխան բաւականացաւ յայտնելով թէ յիշուած

* Տես ՎերԱմենՌիւնԳի ԵՐԿՈՒՆՔԸ, էջ 40, Հնչակեան Պատգամաւորներու ցանկը :

յանցանքներէն սեւէ մին գործած չէր ինք: Եւ երբ տեսաւ որ մենք
կը պատրաստուինք պարզել իրողութիւնը, Օննիկ վճռական սաստով
մը արգելք հանդիսացաւ: Կենթագրէր թէ Պոլսոյ Պատերազմական Առ-
եանին կողմէ Կեսարիա քաջուած հեռագրին մէջ տեղեկութիւն ուղարկած
էր «Կեսարիոյ Հնչակեան Դիրտի Քարտուղարին» գործունէութեան
մասին (այս ամբիւ տես Դեկտի Կախաղան, էջ 47—48): Եւ որովհետեւ
բուն քարտուղարն ու գործիչ Բրօքականտիսթը Ասուպն էր ու, թերեւ
Կեսարիոյ մէջ չէր գտնուեր այդ միջոցին, ուստի կառավարիչը փու-
թացեր էր զգուշացնել Պոլսոյ Պատ. Ատեանը, որպէսզի մի գուցէ
ձեռքէ հանեն կալանաւորը: Եթէ այս ենթագրութիւնը հիմնական էր,
այս իրաւունք ունէինք մտածելու թէ իրողութիւնը պարզուելով՝ Ա-
սուպին սեւէ վնաս հասած չէր ըլլար, մինչ ասդին Օննիկ Եղիազար-
եան իր օձիքը կազատէր: Բայց անգրգուհիին Օննիկ մինչև վերջ յա-
մառեցաւ իր տեսակէտին վրայ և տարակայ ընկեր մը չ'վտանգելու
մտահոգութեամբ կամաւ կը յօժարէր վտանգել ինքզինքը: Դադարի
պահուն ի գուր ամէն կողմէ կը փորձէինք համոզել զինքը, թէ Ասու-
պին պարագան պարզելուն մէջ սեւէ վնասը ինչ չկայ:

— Ոչ, ոչ — կը գոչէր Օննիկ անտեղիտալի հաստատամտու-
թեամբ, — մի՛ պնդէք, թող դատապարտեն զիս, թող նոյն իսկ 15
տարուան բանտարկութեան վճիռ տան և թող Կեսարիոյ մէջ ալ կար-
ծեն թէ Մինաս Պետրոսեան — Ասուպ քարղէն իսկ պատժուած է և
հետեւաբար զինքն հետապնդելու ալ պէտք չ'մնայ... Ես որ յաճախ
ամենասանարժէք բաներու վրայ հիմնուելով կասկածներ եմ ունեցած ան-
բասիր ընկերներու ընթացքին վրայ, նոյն իսկ ընկեր Ա.ի մասին գրով
կասկած եմ յայտնած դրսի ընկերներուն և այսօր հազար անգամ ներու-
ղութիւն ինզրելու հարկին տակ կը զանուխմ ինձ հետ տառապող այս
պաշտելի ընկերոջ հանդէպ, ըսէ՛ք կ'աղաչեմ, վաղը ի՞նչ պիտի ըսուի
երբ ես կամաւ Ասուպը բերան տամ... Նոյն իսկ 15 տարուան բան-
տարկութեան վճիռը քանի՞ օրուան կեանք ունի... «Մօտ է գարու-
նը...»

Օննիկ Եղիազարեան ի բնէ կասկածոս ու բծախնդիր ըլլալով,
չրջահայեացութիւնն ալ ծայրայեղութեան կը տանէր: Դիտէինք իր
բնաւորութիւնը, Ընկերներ ալ եւս չ'պնդեցին և խնդիրը մնաց այդ
վիճակին մէջ:

ԴԱՐՁԵԱԼ ՔԷՕՍԹԷՆՃԷԻ ԺՈՂՈՎԸ

Անյա վերստին ձեռք առնուեցաւ Քէօսթէնճէի ժողովը և այս անթիւ կարգացուեցաւ Տաճկաստանի Կեդր. Վարիչ Մարմնի 10 Օգոստոս 1914 թուակիր զրքոյկը, որմէ օրինակ մըն ալ պաշտօնապէս զըրկուած էր կառավարութեան՝ ի գիտութիւն: Գրքոյկին վերնադրոյն էր «Ա. Գ. Հնչ. Կուսակցութեան Տաճկաստանի Գ. Պատգ. ժողովի Որոշումները, 1914 Յուլիս 24 — Օգոստոս 8»: Առաջին էջէն կ'սկսէր Քէօսթէնճէի ժողովին խնդիրը, որ ահաւասիկ.—

«Տաճկաստանի Մասնաճիւղերու Գ. Պատգ. ժողովը՝ լսելով Քէօսթէնճէի մէջ 25/7 Սեպտ. 913 թուին գումարուած «Ընդհ. Պատգ. ժողովի» ապօրինութիւնն հաստատող՝ Ա. Կեդրոն. Վարիչ Մարմնի փաստերը, Բ. ներկայ եղող՝ Պարտիզակի, Ատափաղարի, և Իզմիթի Պատգ. ընկեր փաթիթուկեանի վկայութիւնները, Գ. Կեդր. Վարչութեան թիւ 1 և 2 շրջարերականները, համոզուած գոյացուց թէ, անոր կազմը ապօրինի է և որոշումները չլսասակար: Հետեւաբար որոշեց իրմէն բղիտող մասնախմբին պաշտօն յանձնել այս ժողովին մէջ տրուած փաստերը, վկայութիւնները և տեղեկութիւնները դասաւորել և անոր որոշումներուն չլսասակարութիւնը փաստող ապացոյցները պարունակող տեղեկագիր մը պատրաստել, որը պիտի ներկայացուի Կուսակցութեան բոլոր մարմիններուն: Ժողովը փախաք կը յայտնէ նաև, որ յառաջիկային գումարելի է. Ընդհ. Պատգ. ժողովը խիստ պատասխանատուութեան ենթարկէ կուսակցութեան փրէսիթիքը և հիմնական սկզբունքները ստանալոյսողները:»

Իսկ մինչև է. Ընդհ. Պատգ. ժողովին գումարումը՝ ժողովը կորոչէ ընթանալ Զ. Ընդհ. Պատգ. ժողովի որոշումներուն համաձայն:

Մասնախմբի տեղեկագրէն — ստորագրուած Վ. Զէյթունցեանէ, էլճանեանէ և Ա. Կիտուրէ — կերեւի որ արտասահմանի Կեդրոնը Հնչակեան Մասնաճիւղերու թիւը կը դնէ 110, որոնցմէ 64ը թիւրքիոյ մէջ, 30՝ Ամերիկա, 4՝ Կովկաս, 1՝ Պարսկաստան՝ 2՝ Եգիպտոս, 5՝ Ռումանիա, 4՝ Պուլկարիոյ մէջ, Մեծամասնութեան համար 56 մասնաճիւղի ներկայութիւն կը պահանջուի: Տաճկաստանէն 17 մ-ճիւղ ներկայ եղած է, կ'ըսէ Կեդրոնը, մինչդեռ ըստ տեղեկագրի, այդ մ-ճիւղերէն «եւ ո՛չ մէկը կը լրացնէ կազմ. Կանոնագրի տրամադրութիւնը»:

Ամերիկայի շրջանակն իր ձայնը տուեր է... այն գործիչին, որին որ Կեդրոնը ուղարկելու լինէր Ամերիկա... Եւ որովհետեւ «գործիչն»

հոն ներկայ չէ եղեր, Ամերիկայի ձայները... բաժնուած են հոն գրտնուող պատգամաւորներուն վրայ կեզր, Վարչութեան կողմէն:

«Եղիպտոսի պատգամաւորը ժողովը փակուելէն վերջը դացած է և... որոշումները կարդալով ստորագրած է»:

«Պարտիզակի, Ատափազարի և Իզմիթի պատգամաւոր ընկ. Կարապետ Փաթթուկեան յայտարարեց ժողովին թէ՛ ինքը ներկայ չէ եղած ժողովի բացման ժամանակ, այլ հոն հասած է քանի մը նիստերէ վերջ: Այս յայտարարութիւնը հաստատուեցաւ նաև իր անցազրով, որ վիզէ եղած էր Օգոստ. 23ին Իզմիթի մէջ, իսկ Օգոստ. 30ին Քէօս-թէնճէի մէջ, մինչդեռ ժողովը արդէն բացուած էր Օգոս. 25ին»:

«Ժողովին ներկայ եղած են 13 հոգի, որոնցմէ երկուքը կեզր, Վարչ. անդամ ըլլալով իրաւունք չունէին ձայն առնելու, որով կը մնային 11 ընկեր, որոնք ըստ Կանոնագրի 5-ական ձայնէն աւելի գործածելու իրաւունք չունէին: Այսպէսով 56 ձայները չէին կրնար զետեղուած ըլլալ: Կը փաստուի, ուրեմն, թէ Կուսակցութեան 110 Մասնաճիւղերէն օրինաւորապէս մասնակցած են ժողովին միայն... 18 Մասնաճիւղեր»:

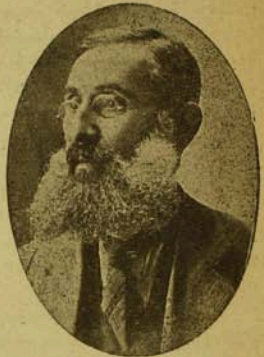
Ի վերջոյ տեղեկագիրը կ'եզրակացնէ. — «Մասնախումբս «Քէօս-թէնճէի ժողովին» որոշումներուն անդրադառնալու հարկ չը տեսաւ այլևս, որովհետեւ կազմակերպութեան մը ժողովը որ կազմով ու հիմքով ապօրինի է, անոր որոշումները ըլլան վատ թէ՛ լաւ, չեն կրնար պարտաւորիչ դառնալ անոր ժարմիններուն և անդամներուն»:

Գրքոյկին 11-րդ էջին որոշումներուն մէջ կային նաև հետևեալ ուշադրաւ կէտերը.

— Տաճկ. Գ. Պատգ. ժողովը նկատի ունենալով վերջերս կարգ մը ընկերներու ձեռքակաշարիւններով Կուսակցութեանս հանդէպ կատաւարութեան ցոյց տուած անվստահ վերաբերմունքին առիթ տուող պատճառները, որոշեց.

«Մասնաճիւղերուն և ընկերներուն յայտարարել թէ Թիթիթիթ ՄԷՋ ՄԵՐ ԳՈՐԾՈՒՆԷՆՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ԳՈՅՈՒԹԻՒՆԸ, ԻՆՉՊԷՍ ԵՂԱԾ ԷՐ ՄԻՆՉԵՒ ԱՅԺՄ ԼԷԿԱԼ (օրինաւոր) ՀՈՂԻ ՎՐԱՅ, ՆՈՅՆԸ ԿԸ ՇԱՐՈՒՆԱԿԷ (ընդգծումները իմս են Հ. Ա.):

«Կուզայ յայտարարել նաև թէ մինչև Կուսակցութեանս է. Ընդհ. Պատգ. ժողովի գումարումը Տաճկաստանի Հնչակեան կազմը և ոչ մի կերպով յարաբերութեան մէջ պիտի ըլլայ արտասահմանի Հնչակեան կեդրոնի հետ և ըստ այնմ կը պարտադրէ ընկերները և մասնաճիւղերը որ ոչ մէկ կերպով յարաբերութեան մասնէն արտասահմանի կեդրոնին հետ, հակառակ պարադային անաստողներու հանդէպ պիտի գործադրուի

ՆԱՅԸՉ ՊԷՅ

Պատերազմական Ասեանի Նախագահը

ԱՍՈՒՊ — ՄԻՆԱՍ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ

Կազմ. Կանոնագրի պատժական ամենախիստ մասը: «Նոյնպէս ժողովե նկատի առնելով Սապահ-Կիւլեանի և Վարազդատի Տաճկաստանի մէջ ունեցած բացասական դործունէութիւնը, կը յայտարարէ զանոնք Տաճկաստանի մէջ գործունէութենէ առկախուած, մինչեւ է. Ընդհ. Պատգ. ժողովը»:

Որոշուած էր նոյնպէս «Ընկեր Հմայեակ Արամեանցէն պահանջել կա՛մ հրատարակութիւնը «Հնչակեան Պատմութեան» և կամ վերջինս բաւարարութիւն տայ ընկերներու դրամական պահանջին, հակառակ պարագային տնօրինէ պարտ ու պատշաճը»:

Իր քրոյիին վերջին մասը (էջ 12—16) յատկացուած էր «Թիւ 1 շրջաբերականին», ուր կը հանդիպինք նաև հետեւեալ հատուածներուն.

«Պարտք կը համարենք ի սեղեկութիւն յայտնել ձեզ որ կազմակերպութեանս ղէմ եղած հետապնդումը, որ երեւան եկաւ մի չարք ընկերներու ձերբակալութեամբը, հասկցուեցաւ ըստ կառավարութեան ամբաստանութեան թէ այդ արդիւնք է Բէսթէնճէի ժողովի և տնօր

մէջ տրուած իրիկալիզմի որոշման: Ինչպէս գիտէք, նախկին Կեդր. Վարիչ Մարմինը իր թիւ 7 Շրջաբերականով (*) այդ ժողովը յայտարարած էր ապօրինի և ամեն օրինական միջոցով պայքարած անոր դէմ:

Կառավարութիւնը հաւատացած թէ՛ Հնչակեան Փարիզի Կեդրոնի անդամները միացած Շէրիֆ փաշայի, Ապտ իւլ Համիտի Հայահայած քաղաքականութեան այդ աջակցին հետ, ձեռնարկած են այս տեղ Կ. Պոլսոյ մէջ՝ շարք մը տէրրօրական գործողութիւններ կատարել ընդդէմ արդի դաշխիճի, և այդ կատկածանքի պատճառով ալ տեղի ունեցած են յիշեալ ձեռքարկութիւնները, և սակայն մանրազննին քննութենէ յետոյ մեծ մասը անգամ ձգուեցան, միայն վար դրին այն ընկերները, որոնց վրայ դեռ կատկածանք կայ իրենց մասնակցութեանը մասին:

Ե՛րժարդարար մեր Մասնաճիւղերէն և ընկերներէն գտնուած են եղեր այնպիսիներ, որոնք, հակառակ նախկին Կեդր. Վարիչ Մարմնի զգուշական հրահանգներուն, յարաբերութեան մէջ են եղած և այդպէսով խախտած կարգապահութիւնը, որ՝ պարզ է՝ պիտի տանէր զէպի կաղմալուծում:

«Փափուկ, շատ փափուկ է մեր ներկայ դրութիւնը, չէ կարելի մի առ մի թուել այս տեղ թէ ի՞նչ կտպասէ մեզ, եթէ մենք մի վայրկեան թերանանք մեր պարտականութեանը մէջ և մեր անտարբեր բւ հակակարգապահական արարքով չեղուինք օրէնքէն»:

ԲԱՆՈՒՈՐ, ՎԱՆԻԿ, ԳԱՌՆԻԿ

ՆԱԽԱՔԱՀ.— Էֆէնտինե՛ր, ինչպէս կրտսնէք՝ մեր զատավարութիւնը միշտ կը հիմնենք ձեր իսկ պաշտօնագրերուն վրայ: Արդ, զնահատելով Պոլսոյ Հնչակեան Կեդրոնին այս դրութեան անկեղծութիւնն ու օրէնքի հանդէպ ցոյց տուած նախանձախնդրութիւնը, կսկսինք Բէօսթէնճէի ժողովի խնդրոյն քննութեան: Մենք այլևս ուշադրութեան իսկ պիտի չ՝ առնենք Բէօսթէնճէի ժողովին քուէարկած ու հրատարակած որոշումները, քանի որ ձեր այստեղի Կեդրոնն իսկ կը դատապարտէ զանոնք: Արդ, Երուանդ էֆէնտի թոփուղեան կամ այլ անուամբ Բանուո՛ր, էֆէնտի, որ կընդունիք թէ գիտակից երիտասարդ մ'ըլլալով Պայխար թերթն ալ կը խմբագրէք եղբր Պարտիզակի մէջ, ի՞նչով կը բացատրէք ձեր սա նամակն, ուղղուած Սաքահ-Կիւլեանին, ուր ձեր շկատարեալ համամտութիւնը կը յայտնէք Բէօսթէնճէի ժո-

(*) Տե՛ս ՎԵՐԱԾՆՈՒՆԴԻ ԵՐԿՈՒՆՔԸ, էջ 47, 48 եւ 49:

դովին որոշումներուն», ու այն ալ երբ գիտէիք թէ ձեր շատ մը ընկերները Պոլսոյ մէջ ձերբակալուած ու բանտարկուած էին ամենաճանաչած ամբաստանութիւններով, այսինքն Քէօսթէնճէի որոշումները գործադրութեան դնելու մեղադրանքով...

ԲԱՆՈՒՄԻՐ. — Ատիկա անհասական նաժանկ մըն է, որ աւելի Սապահ-Կիւլիանի հանդէպ հաճոյակատարութիւն մը կը պարունակէ, քան քաղաքական լուրջ նշանակութիւն մը: Ես խանդավառ հիացող մը եղած եմ Սապահ-Կիւլիանի պերճաստութեան, որով հմայած է զիս այդ մարդը: Հաւատացէք որ եթէ վայրկեան մը դուշակէի, թէ այդ ամբաստանողը գրուած ատղերը որ մը կը նային մինչև Պատերազմական Ատեան հանել զիս, բնաւ չէի գրեր...

ՆԱԽԱԳԱՆ. — Ծատ բարի: Հիմա ձեզի գանք Վեղամ էֆէնտի՝ Վանիկեան, զորք ինչպէս կը մեկնէք ձեր սա յօգուածը Հնչակի մէջ, ուր թայէամբ պէշն ու իր պաշտօնակիցները ընթերցողներուն խորին ատելութեան կարժանացնէք ու անոնց հանդէպ անողորմ լիքժի զգացումներ կարծարձէք: Ասկէ զատ ինչպէ՞ չմերժեցիք, երբ Սապահ-Կիւլիան, սա հեռագրին բովանդակութեան հաճածայն, ձեզ իրեն սրտ խաբիպի նշանակեց ու հրաւիրեց արտասահման, իր ձեռնարկներուն թե ու թիկունք ըլլալու...

ՎԱՆՈՒՄԻ. — Մամուլի մէջ երեւոյցած քննադատականները ոչ միայն յեղատիտական համարուածներու, հազար նոյնիսկ ստեղծական քաղաքացիներու վերապահուած իրաւունք մըն են և են, իրրե ուսանող, իրրե կեանքի բոլոր երեւոյթները գիտող, իմ քաղաքացիական պարտք է որ կատարած եմ...

ՆԱԽԱԳԱՆ. — Հնչակի՞ մէջ, Վեղամ էֆէնտի, աւ այ՞դ ոճով պիտի կատարէիք ձեր պարտքը:

ՎԱՆՈՒՄԻ. — Միթէ մարդ աղատ չէ՞ նախնարկու այս կամ այն թերթը. ես գրեթէ միւսնոյն բաները գրած եմ շատ անգամ հոս ալ, Կայծին մէջ: Գալով արտասահմանի քարտուղարութեան պաշտօնին, ատիկա իմ կանխահաճ հաւանութիւնով եղած չէ, և եթէ բնորոշած ըլլայի, շատոնց մեկնած ըլլալու էի պաշտօնիս գլուխը: Բացի այդ, ես իմ անմեղութեան այնքան վստահ էի, որ բնաւ կարեւորութիւն չէի տար կարգ մը ընկերներու. որոնք ինձ խորհուրդ կուտային անցնիլ արտասահման, ժամանակի մը համար... Բան մը, որ շատ ալ զիւրին էր: Ես չխուսափեցի, մինչև որ իմ ամենասիրելի ընկերներս զիս թեթաղեցին ներկայանալ ոստիկանութեան: Այո՞, ինչքը Մուրա՛տը, բունիսկ մօրեղբայրս՝ Արծրունի, Չաքարեան և ուրիշ զիրքի ակը ընկերներ հարկաւ անգամ զիմեցին ինձ և պարտաւորեցին որ զամ անձնատուր ըլլամ... Եթէ զինուորական ծառայութիւնս չ'ըլլար, հաւատացէք որ շատ աւելի կանուխէն եկած ու յանձնուած պիտի ըլ-

լայի, ինչպէս որ իվերջոյ ալ՝ դարձեալ նոյն ընկերներու զրգմամբ, հս իմ ոտքով, կամաւ, եկայ հարցաքննուելու յոյսով ու... վար դրուեցայ:

ՆԱԿԱՊԱՀ. — Լաւ, նստեցէ՛ք: Գառնիկ էֆէնտի Պոյաձեաւն, Պարտիզակցի Բանուորին և ոմն Ա. Ի ուղղուած սա ձեր նամակներուն մէջ գլխաւորաբար երկու կէտեր ուշադրութիւն կը դրաւեն, առաջինը Պարտիզակի մէջ յարմարագոյն «բոյն» մը կուզէք բաժան հաւերու համար, որոնք՝ կըսէք՝ ձեր կեանքէն աւելի արժէք ունին և ատոր համար նս.թական ամեն զոհողութիւն յանձն առնուած է, և այն: Երկրորդ «Ակոսաներովս պիտի վետատեմ մտերը Թ. Ին և աշխարհք պիտի օրհնէ մեր ձեռնարկը... Հայրապետին ալ շատ մի վստահիք, թուրքերան է, կելլէ... մը կուտէ, սակաւին «գործը» զլուին չ'եկած... ազրանքներն եկած են արդէն, ամեն ազնւալուքենէ վեր են...»: Կը հաճի՞ք քիչ մը լուսարանել այս կէտերը:

ԳԱՌՆԻԿ. — Նախագահ պե՛յ, ևս պարզ արձեռտաւոր մըն եմ, արդէն ատանկ զրաբաւ բաներ չեմ հասկնար: Այդ նամակներն, իրաւ է, ևս եմ գրած, արդէն գրիս ձեռն նայողն ալ կը հասկնայ որ ատանկ խօրունկ բաներ գրած չեմ... Ես Պարտիզակի մէջ ամառն անցնելու համար պղտիկ տեղ մը կուզէի, կի՛նս անհանգիստ էր: Իսկ այն միւսը պարտք ունէր ու չէր վճարեր, Բանուորը պատճառ եղած էր, օր մը բարկացած միջոցիս բերնիս եկածը գրեցի... Ի սէր Աստուծոյ, ևս յանդանք չունիմ, ևս այս մարդիկը չեմ ձանձնար, զիս արձակեցէք երթամ գործի... (շարտ) Արդէն անմեղ ըլլալս գիտէիք, որ անցեալները զիս քանտէն հանելով տունս դրկեցիք, ու քանի մ'օր վերջը սխալմամբ նորէն բերին հօս (*):... Ձեր գաւաակներուն սիրոյն ըլլայ, Նախագահ պե՛յ, ատանկ կասկածներու մի երթեաք, ազատ ձգեցէք զիս, կ'աղբչեմ...:

ՓԱՐԱՄԱԶ. — Անս մարդ մը, որ ամիսներէ իվեր բանտին մէջ կը փախ, ազանց իր վիճակին դիտակցութիւնն ունենալու, և հիմա ալ տղու մը պէս կուլայ... Այս ալ յեզափոխական է, ա՛յս ալ դաւազիր ձեռնարկներու մէջ պիտի կասկածուի: Իրաւունք ունի խնդրելու որ ազատ արձակէք զինքը, երթա՛յ իր զուրու զանկահիտքիւնն ընէ: Անոր պատիժը բարդեցէք ինձ արուելիք սլատիթին վրայ: Եթէ ևս պիտի կախուիմ, կախեցէ՛ք երկու անգամ, բայց այս լալկան մարդուն անազին հասալը թող մեղիօրէն չ'թապալտի տակաւին կառավարտին բարձրութիւնը չ'ափած... Ձեմ կարծեր թէ այս բարձրագոյն ատեանը իրեն պատու սեպէ Փարամազներու, Պէնէներու, Թուրքներու քով

(*) Տես ՎԵՐՁԵՆՈՒՆԴԻ ԵՐԿՈՒՆԲԸ, էջ 68-64

Թիմեւ այս վաւասր... եթէ ես ըլլայի դատաւոր, «Ս...իր» մը կը քաշէի ասանկ կ'նամարդիններուն և կ'զբաղէի անանկներով, որոնք մա'նս իսկ կը դիմաւորեն աղամարդու կեցուածքով (*),...

ԱՆԿԱԽ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Ամերիկայի Հնչակեան կիսապաշտօնաթերթ ԵՐԻՏԱՍԱՐԳ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ բացատիկ թիւը, Փարիզի Կեդրոնի ԿՈԶԸ(**) և Հայաստանի արմատական վերակազմութեան կամ հիմնական բարենորոգմանց վերաբերող կարգ մը գրութիւններ կազմեցին նիւթը եօթերորդ դատաւարութեան, որ ակդի ունեցաւ նոյն օրը՝ կէս օրէ յետոյ, մինչև զիշեր ուշ ժամանակ: Հնչակեան Երազիրն, ինչպէս յայտնի է, 1908էն առաջ բացորոշապէս կը խօսէր Հայաստանի կազմութեան մասին, զատելով անոր ճակատագիրը Թուրք պետութեան ճակատագրէն: Այս նպատակին հասնելու համար որդեգրուած միջոցն էր Լ'նդհ. Ազատամարտութիւնը, այն ժամանակ, երբ Թուրքիոյ բռնապետական լուծին տակ հեծող ժողովուրդներ համակամ գլուխ բարձրացնէին: Կը նախատեսուէր ուրիշ պարագայ մըն ալ, երբ մէկ կամ աւելի պետութեանց կողմէ պատերազմ հռչակուէր Թուրքիոյ դէմ: Ահա այս պատեհութիւններէն օգտուելով Հայութիւնը Հնչակեան դրօշին ներքև պիտի հնչեցնէր ազատամարտութեան շեփորը: Ըսինք արդէն թէ Պատերազմական Ատեանը նոյն այս Երազիրն ունէր ի նկատի, Քէօսթէնճէի ժողովին կողմէ նոր ծրագիր մը հրատարակուած չ'ըլլալը և իր որոշումներով՝ նախասահմանադրական շրջանին վերադարձը մասնանշելով: Էնդհանուր պատերազմին սկզբնաւորութեան միջոցին Տաճկահայաստանի զանազան կողմերը ծայր տուած մասնակի շարժումներ աւելի ևս կը զօրացնէին պետական շրջանակներու այս մտայնութիւնը: Իրար յաջորդող դէպքերը խիստ աննպաստ կացութիւն մը ստեղծած էին ամբաստանակալներուն առջև: Երբ աչքի առջև բերենք Թուրքիոյ ամեն կողմերը զործադրուած իթիֆիհատեան Սարսափը՝ հանդարտաբարոյ և անմեղ Հայութեան դէմ անխտիր, ինքնին հասկնալի կը դառնայ ծանրութիւնն այն կացութեան, որուն մէջ կը գտնուէին բանտարկեալ Հրնչակեան գործիչները: Զառամեալ ձերբերէն սկսեալ մինչև օրօրոցի ե-

(*) ԻՔտի Կախաղանի 32 եւ 33րդ. էջին մէջ յիշատակուած Պ. Վահան Աւլան բացատրական գրով մը կը ժխտէ իրեն եղած վերագրումը: Մենք արդէն հարեւանցի ակնարկութեամբ մը քաւականացած էինք, պնդումի սուտ նպատակ չ'ունենալով:

(**) Տես ԴէՊի ԿԱԽԱՂԱՆ, էջ 3-5:

Հ. Ա.

րեխաները գաղանաբար ջարդող ոճրապարտ ձեռքեր, հարիւր հազարներով խաղաղ ազգաբնակչութեան կեանքին ու պատիւին չ'ինչառող բունիններ կատաղութեան որպիսի՝ թափով պիտի չ'ուղէին պատուհասել զանոնք, որոնց ճակատին ի պաշտօնէ դրօշմած էին շխիթիլաճի Գօմիթաճի մակդիրը: Մանաւանդ երբ երկրին վարչութեան ղեկը կը գտնուէր Թալէաթ-Էնվէրեան սակաւապետութեան ձեռքին մէջ և Արչախի Մահակեան կոչուող ճիւղն ալ յօժարակամ կը յետնէր անոր սուրբ... Ահա թէ ինչո՞ւ շատ սուղի նստաւ Հնչակեանութեան դա՛տ մը, որ տարբեր մի ժամանակ և խաղաղ տրամադրութիւններու ներքե կրնար բոլորովին այլ հետեւանք ունենալ:

Պատերազմական Ատեանի նախադա՛ն Լաֆըզ պէյ և իր օգնականներէն չէրքէզ հազարապետ Խուրչիտ պէյ Հնչակեաններու դատաւարութեան ընթացքին շատ անգամներ պերճախօս ընկրկումներ ունեցան... Եզան վայրկեաններ, երբ զաժան ղինուորականի համազգեստին մէջ պարուրուած այս մարդիկը անսքօղ յուզումով տարսացին:... Անոնց դէմքերուն վրայ կարելի էր որոշակի կարդալ հողեկան տագնապի և ներքին ալեկոծութեան արտայայտութիւնը: Այնպէս որ՝ նոյնիսկ երբեմն պատահաճութեան սահմանն անցնելով՝ կը փորձէին սանձել անխիղճ Արչախի լրբութիւնները, երբ մատնիչը գերագոյն ճիզով կը սլաքէր այս ու այն ամբաստանեալը:

Նոյսոր բացուեցաւ ատժամեայ նախադա՛նութեամբ Խուրչիտ պէյի, որը համառօտ՝ բայց խիստ յուզուած չեշտերով՝ ճառի մը մէջ Ազգային Ինքնորոշման գաղափարին անդրադարձաւ, ընդունելով որ իւրաքանչիւր յառաջադէմ ազգի անկողնապսելի իրաւունքն է այն, պայմանաւ որ միջավայրն ու հակամարտ տարրերը ժամանոր ուշադրութեան առարկայ դառնան:

— Մեր իրականութեան մէջ, եզրակացուց Խուրչիտ պէյ, պատմական ստորոգելիներն այնպէս են դասաւորուած, որ մէկուն տեսութեամբ ճայրեմանիութիւնն համարուած զգացում մը միւսին կողմէ կառնուի իր կործանիչ դաւաճանութիւն: Ու այսպիսով բնակակից ազգերու փոխադարձ յարաբերութիւնները միջազգային օրինաց և բնկերային բմբռնումներու ժխտումին կը հաւասարին: Այսօր մեր ՎԵՐՋԻՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆ Է և մենք սրտի մորմոքումով կը սլաակերացնենք մեր բորբոքուած յիշողութեան առջև այն քանի մը օրերը,

որ անցուցինք հոս ձեզի հետ: Այս դատաւարութիւնը ունեցաւ իր մէջ անստոյգը և անորակելի բան մը: Անորակելի, այո՛, որովհետև ո՛չ գուք և ո՛չ ալ մենք զիրար թափանցելու իմաստութիւնն ունեցանք... Չէք կրնար երևակայել, էֆէնտինե՛ր, թէ որպիսի՛ պառնութեամբ է որ պիտի յայտարարեմ՝ համոզմանս խորութիւնը՝ ձեր մէջ ամբարուած անտահման հայրենասիրութեան մասին: Ի՞նչ բան կրնայ այնքան ճանաչողը բլլալ, քան այն մտածումը թէ ձեզի պէս կեանքոտ ու աւելնոտ էակներ արամաբանութիւնը զոհած են զգացումներուն, սխալ առաջնորդուած հաւատալիքներ ձեզ գրած են ճամբու մը մէջ, որ անելով մը կը վերջաւորի... Ինչե՛ր չէին կրնար ընել ձեզի պէս խանգաժառ մարդիկ, եթէ հասարակաց երջանկութեան տեսչականը ընդհանուր գրօշի մը տակ հետապնդուէր... Ի՞նչ բարիքներ կրնային ծնիլ խուսափող իրերահասկացողութենէ մը, որուն ներհակ ծայրը տխուր է և մթին... Դուք տառապեցաք այն դաղափարով, թէ անարդարութեան դէմ կը մաքառիք հոս, և մենք ալ ամեն վայրկեան զգացինք թէ աշխարհի կանանները դժնդակ հարկերու քեռան տակ կը խոնարհեցնեն մասնակի հակումները: Հո՛ս է, անա, զիրար խաչաձեռք երեւոյթներուն հանդուանը...

Եւ զողողացող չրթունքները սա բառերով վերջ տաին Խուրչիա պէշի խորիմաստ խօսքերուն.

— Ասուած վերջերնիս բարի ընե՛ :

Քարաուղար սպան կարդաց ամփոփոյքը այն նիւթերուն, որոնք Անկախ Հայաստանի խնդիրը կը շոշափէին:

ԱԶԸՒՔՊԱՇԵԱՆ.— Կարդացուած այս գրութիւնները, որ ներկաներէն և ոչ մէկուն գրչին կը վերաբերին, ըստ իս չեն ալ կրնար մեզի դէմ իբր փաստ կամ ամբաստանութիւն ծառայել: Թող զրուածքներուն տէրերը մէջտեղ հանուին և անոնց բացատրութիւնները լսուին: Միայն ներուի ինձ յիշեցնել թէ երկրին բարենորոգման վերաբերող գիւտնադիտական բանակցութիւններ, որոնք Հօֆ և Վէսթֆէնէնի պէշերու անուանման յանդեցան, «Կոչ»ին պարունակութիւնը կը յիշեցնէին, ու այդ բանին մէջ ուէ անպատեհութիւն չէր տեսներ Բ. Դուռը: Այսօր է միայն, որ դէպքերուն յեղաշրջումին զոհը հանդիմացնել կուզեն մեզ...

ԱՐՇԱԻԻՐ.— Որչա՛փ ալ սուր յիշողութիւն ունին, Բ. Դուռն բարեացակամութիւնը չէ՛ր արդեօք պատճառը, որ քաջալիրեց ձեզ մինչև սպանութիւն յառաջանալ...

ՆԱԽԱԳԱՀ.— Արշալի՛ր էֆէնտի, իրաւունք չ՛ունիք միջամտելու ամբաստանեալին արտայայտութեան:

ԱԶԸՔՊԱՇԵԱՆ, — Անիկա զիս չ'ընդմիջեց... ևս արդէն վերջացուցած էի:

ՓԱՐԱՄԱԶ, — Ես խօսելիքներ ունիմ, բայց այս մարդուն անիմաստ պոռչաւքները ջգերս կը դրզակն, քանի որ անկարող կըլլամ ըմբռնել իր զերն ու իրաւասութիւնը: Կուզէի զիտնալ թէ ցարդ մէջտեղ հանած լերիւրանքներէն տարրեր բան մը ունի՞ ըսելիք, եթէ ունի՞ թող ըսէ և բոլոր բռաններն իրբև իրողութիւն ընդունինք ու անցնի երթայ իր գործին... Արշաիր Սահակեան իր ապականուած շունչով թունաւորած էր երբեմն Եգիպտոսի Հայոց մթնադրար, երբ Ակնուսիի հետ միասին բեմ կը բարձրանար ատենախօսելու, յանուն Միջկուտակցական Համերաշխութեան: Արշաիր Եգիպտոսի մէջ կը մասնակցէր Կիլիկիոյ կողմերը ձեռնարկուելիք գործի մը կազմակերպութեան, որուն բոլոր զաղանիքները Ազմի պէյլիմ մասնակցով՝ կուզայ՞ Քէօսթէնճէ, մասնութեան հեղինակ ցոյց տալով անմեղ անձ մը և ասով պատճառ կըլլար անիրաւ զճիտներ տրուելուն: Արշաիր Սապահ-Կիլիկեանի աջ բաղուն էր և անոր պաշտպանութիւնը կը վայելէր չնականօրէն և հո՛ս իսկ Սապահ-Կիլիկեանը պաշտպանելու կեցնէ, իր ցանցին մէջ բռնուածներուն վիճակը ծանրացնելու մարմնջով... Ըսէ՛ք, կազալմ, այս Արշաիր կոչուող մարդուն անհանդուրժելի ներկայութիւնը իրր պատի՛մ պարտադրուած է մեզ: Եթէ այո՛, ևս ալ խօսելէ կը հրամարին:

ՌՈՒԲԷՆ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ, — Եթէ մեզ դատել կուզեն, դատողներ ունինք, փառք Աստուծոյ, եթէ մեր ամբաստանութիւնները հաստատել կուզեն, արդէն ամեն ինչ մէջտեղն է և այսօրուան կառավարութիւնը Արշաիրի ծառայութեան ալ պէտք չունի, ինչպէս որ դատաներու միլիոնաւոր Հայութիւնը... պատեց՝ առանց այս աւելորդ ձեւակերպութիւններուն պէտք տեսնելու...

ԱՐՇԱԻՐ, — Կը լսէ՞ք...

ՆԱԽԱԳԱՀ, — Բայց, էֆէնտինե՛ր, այսպէս շարունակել անկարելի է: 15 վայրկեանի դադար մը կառնենք:

Զանդակն հնչեցուց, մեզ նախարարն սպասցուցին քառորդ մասու չափ և երբ դատասարան վերադարձանք, նաֆրդ պէյ կը դրուէր նախադահական ակտոր:

Արշաիր Սահակեան այսպիսով ստիպուեցաւ մեկնել, իր հետ տանելով մեր անէծքին ու նողկանքին բեռը:

ՓԱՐԱՄԱԶ, — Քիչ ասաջ փոխ-նախագահ իւրչիտ պէյ սրտաբաց յայտարարութիւններ բրաւ հոս, և ես, և ես, որ կեանքիս մէջ լացած չեմ,

(Նոյնիսկ տասնեակ տարիներով ընտանիքէս հետու ապրեր և երբ օր մը տունս դառնալով հարազատ դաւակիս կողմէ՛ չ՛ ճանչցուելու յուզիչ տեսարանին հանդէպ անայլայլ եմ մնացեր) ի՞նչ մեղքս պահեմ, խորապէս յուզուեցայ իւրբիտ պէշի ճառին անկեղծութենէն... ու լացի, ե՛ս, Փարամա՛զս: Որովհետև իւրբիտ պէշ մատը մեր վէրքին վրայ դրաւ՝ ըսելով թէ շինչե՛ր չէին կրնար ընել ձեզի պէս խանդավառ մարդիկ, եթէ հասարակաց երջանկութեան խռչալը ընդհանուր դրօշի մը տակ հետապնդուէր: Լազի, այո՛, որովհետև այդ քանի մը բառերուն մէջ ճշմարտութեան ճառագայթը փայլեցաւ: Այդ միեւնոյն հարցումը մեն՛ք պիտի ընէինք, աւելցնելով թէ՛ ինչե՛ր չըրինք մենք այս դժբաղդ երկրին երջանկութեան համար, ի՞նչ անսահման զոհողութիւններու չ՛օժարեցանք, ի՞նչքան եռանդ ու արիւն չ՛սպասեցինք հայ և թուրք եղբայրակցութեան իրականացման համար, ինչպիսի՛ գրկանքներ յանձն չ՛առինք փոխադարձ վստահութեամբ զիրար բարձրացնելու համար...: Ու ի՞նչ տեսանք: Ո՛չ միայն անտարբերութեամբ անլուծեան դատապարտեցիք դուք մեր անազին ջանքերը, այլ գիտակցաբար հետամուտ եղաք մեր բնաջնջումին, մոռնալով որ Հայութեան բնաջնջումը բուն իսկ թիւրքիոյ կործանման համագոր է: Դուք քաջախերեցիք ոճիրն ու հարստահարութիւնը և լռեցնել ջանացիք բողոքի մէն մի արտայայտութիւն: Դուք մեր կենսական հիւթով ապրեցաք դարեր շարունակ, և երբէք չ՛ուզեցիք որ այդ հիւթին աղբիւրը իրաւունք ունենայ կանգուն մնալու և արտադրելու: Դուք ճնշեցիք մեզ՝ երբ կամազուրկ ըսեցաք էինք ու ողբալի համբերատարութեամբ կը հանգուրժէինք ամեն ստորնացման: Դուք ահարեկեցիք մեզ, երբ օր մը ուզեցինք թիրմաչ գոյութեան մը տարրերը ինդրել մեր իշխանաւորներէն: Դուք զայրացաք, երբ մենք Արեւելքի մէջ Արեւմուտքի քաղաքակրթութեան սերմերն ուզեցինք անեցնել՝ մեր ու ձեր տղազան երաչխաւորելու մտօք: Դուք մեզ ջարդել սկսաք, երբ օրին մէկը վճռեցինք մեր արժանապատւութեան համապատասխան դիրքի վրայ բարձրանալ: Դուք մեզ օրէնքի պաշտպանութենէն զուրս ձգեցիք, երբ Միթհատեան պոչաս Սահմանադրութեան արտօնած իրաւունքներէն օգտուիլ ուզեցինք: Թիւրքիոյ բաղկացուցիչ տարրերուն մէջ ամենէն աւելի անձնուէր ու շինող տարրն եղանք և ամենէն աւելի մեզի՛ տուժել տուիք: Եւ այսօր ալ բռնի եղանակով Անկախ Հայաստանի մը ամբաստանութեան ներքև ձգմի կուղէք մեզ: Իսկ թէ՛ Նուպար փաշա կամ Սապա՛-Կիւլեան ինչ կը խորհին ու կը գրեն արտասահմանի մէջ, այդ ալ իրենց զիանալիք բանն է ու երբէք մեզի չ՛վերաբերիր, ինչպէս օր մեզի չ՛վերաբերիր երկրին ներսն ալ սողացող աննկարագիր ու անարժան

ազգակիցներու բարբառնջանքներուն գնահատութիւնը: Օրինակի համար, բանտին մէջ ամեն օր կարդացուող թուրքերէն օրաթերթը «Սապա»ն էր, որուն մէջ ինքզինքը Հայ անուանող Տալ Բեաֆ մը միւսըխմանութեան ձիհասն է որ կը փառարանէ ամեն առտու: Մեզ տփպածէք խաչած դեանախնձորն ու տերեւի խճողակը հին ու մին «Ժամանակ»ի մէջ փաթտել տալով զբռնն հայ թերթ ներս առնել, հոն ալ ցնդած ոչնչութիւն մը — Երուանդ Օտեան, որ պատրաստ է դաւաթ մը օղիի համար ամբողջ Հայաստանը կրակի տալու, այս մարդուկն ալ ձեր բոլոր

Ը Ն Կ Ն Ր
ԹԱԳԻՈՐ ՔԻՒՓԷԼԵԱՆ

Ամերիկայի Հնչակեան կազմա-
կերպութեան վաղեմի վաստա-
կաւորներէն:

ոճիրներուն աչք դոցելով՝ պարտիկ իշապաններով կըրագեցնէ «սպրտ-
տամբ» հոչակուած Հայութիւնը: Չեր ապիկար հօճաններուն քով կուր-
ւաղծուի մեր ֆարաճաւորը, որուն շորհներէն կօզտուիք հայրենա-
սիրաբար, երբ պէտք ըլլայ անմեղ հայերու տունը քանդել: Հայ է
նոյնպէս Արշալիր Սահակեան, ինչպէս նաև ձեզի ծառայող չատ մը
վսեմաչուքներ՝ նախարարութեանց ու խորհրդարանին մէջ: Այս բոլորն
ալ կը դործեն գիշեր ցօրեկ, ու մեզի չէք վերադրեր անոնց «ժառայու-
թիւնները»... Ահ, պարոններ, դատեցէք մարդիկ իրենց դործերով,
իրենց աւանդութիւններով, իրենց գաղափարական կալուածին մէջ:

ես անշատողական չեմ այս երկրին հանդէպ, ընդհակառակն ինքն է որ կանջատուի ինձմէ, չ'կրնայով հաշտուիլ զիս ոգեւորող գաղափարներուն հետ: Եւ ես կը ներեմ իրեն, առանց պահանջելու որ ինքն ալ ինձի ներէ, թէս փիլիսոփայ մը իրաւամբ ըսած է թէ՛ կաւ եւ քար յանցաւորի ներեչ, քան անմեղ մը յստապարտել: . .

Անոնք եղան, ահա, մօտաւորագէտ, Փարսիացի վերջին խօսքերը: Այնուհետեւ ա'լ բերան չ'բացաւ:

ՕՆՆԻԿ ԵՂԻՍՉԱՐԵՆ, ՎԱՆԻԿ, ԲԱՆՈՒՌ ԵՒ ԱԶԼԲԱՇԵԱՆ յայտարարեցին թէ անօգուտ կը համարեն խօսիլ ամբաստանութեան մը գէժմ, որ բնաւ առնչութիւն չունի, հետեւէն կամ մօտէն, իրենց բանտարկութեան և դատավարութեան չարժանիքներուն հետ:

Իսկ Մուրատ Զաքարեան, Գարբիէլ Քէշիշեան, Երեմիա Մանանեան, Սմբատ Գրլըճեան, Արմենակ Համբարձումեան, Աբրահամ Ստեփանեան, Հրանդ Եկուեան և Գարեգին Պողոսեան իրենց ՀՆԶԱԿԵԱՆ ԶԸՂԼԿԱԼԸ մէջ բերելով հրժարեցան խօսելէ:

ՅԱԿՈՒ ՊՍՍՄԱՃԵԱՆ ԵՒ ԹՈՎՄԱՍ ԹՈՎՄԱՍԵԱՆ կարգացին իրենց դրաւոր պաշտպանողականները, որոնցմով գլխաւորաբար, ինքնապաշտպանութեան միջոցներու գիմելնին կը հիմնէին ոչ թէ յարձակողական նպատակի վրայ, այլ պարզապէս Քիլիսի նման խաւար անկիւնի մը Հայութիւնը հաւանական յարձակումներու դէմ անպատրաստ չ'ձգելու կանխահոգութեան կը վերագրէին:

* *

Դատավարութիւնը վերջ դրած ըլլալով, նախագահը զիմեց Ընդհ. Դատխազին, որը իր կարգացած ամբաստանագրոյն (jussussum) նկատառութիւնը պահանջեց:

Մեր հարցումին թէ ի՞նչ է Ատեանի որոշումը, նախագահը յայտարարեց թէ վաղն իսկ պիտի ղեկուցանէ ի պաշտօնէ:

ՎՃԻՌԸ ԿԱՐՁԱԿՈՒԻ

Մայիս 14-27ին, Հինգշաբթի կէսօրէ յետոյ, ժամը 2,30ին, վերջին անգամ ըլլալով՝ բանտին մէջ կարգացուեցան մեր անունները և կարտիաններով չրջապատուած վեր տարուեցանք, ուր մանրակրկիտ խուզարկութիւն մը կատարուեցաւ մեր վրայ: Թղթի կտոր մ'իսկ չ'թողուցին քովերնիս: Այնուհետեւ ստացնորդուեցանք դատարան:

Նախագահը բարձրաձայն կարդաց հետեւեալ վճռագիրը:

—Ատեանիս առջև ի ներկայութեան և ի բացակայութեան տեղի ունեցած դատավարութեամբ հաստատուած ըլլալով որ անկախ և ինք-

նօրէն Հայաստան մը կազմելու համար եղեոնափորձեր կազմակերպած, օտարներն Օսմ. կառավարութեան դէմ զրգոնելու եղանակով ձեռնարկած են կայսրութեան երկրամասերէն մաս մը Օսմ. կառավարութենէն անջատելու և այս նպատակով օտար երկիրներու զանազան կողմերը գաղտնի և յայտնի համաժողովներ ղումարելով մէկտեղ հրատարակութիւններ, զրգոնութիւններ և թղթակցութիւններ ըրած են.— պատժական քաղաքային օրինաց տրամադրութեանց համաձայն պիտի պատժուին՝ 1. Դաւազարական Հնչակեան Կուսակցութեան կեդրոնի անդամներէն Սապահ-Կիւլեան, 2. նոյնպէս Վարազդատ, 3. նոյնպէս «Փարամազ» անունով ծանօթ Կովկասցի Մատթէոս Սարգիսեան, այլ անուամբ Ռոտոսթօցի Համբարձում Գրիգոր, 4. Վարնացի Յակոբ Գաղաթեան որդի Մուրատեանի, այլ անուամբ Մուրատ Չաքարեան, 5. Կիրասոնցի Մինաս որդի Գաբրիէլ Բէշիշեանի, այլ անուամբ Սամսոնցի Սառը Խաչիկ, այլ անուամբ Մինաս, 6. Պիթլիսցի Սմբատ որդի Վարզան Գլըրճեանի, այլ անուամբ Ակօտիր Պետրոս, 7. Չմշկածագցի Վահան Պոյաճեան, այլ անուամբ Ռուբէն Կարապետեան, 8. Խարբերդցի Տօքթ. Պետրոս որդի Պէննէ Թորոս Թորոսեանի, 9. վաճառական Արմենակ որդի Համբարձումի, 10. Կօչկակար Աբրահամ որդի Ստեփան Մուրատեանի, 11. Արարկիրցի Արամ որդի Կարապետ Աչըքպաշեանի, 12. Հրանդ որդի Աբրահամ Եկաւեանի, 13. Գարեգին որդի Ասաքել Պօղոսեանի, 14. Ակնցի Պօղոս որդի Միքայէլ Պօղոսեանի, 15. Յակոբ որդի Ղազար Պատմաճեանի, 16. Թովմաս որդի Վահան Թովմասեանի, 17. Երեմիա որդի Կիպրիանոս Մանանեանի, 18. Մկրտիչ որդի Յովհաննէս Երէցեանի, 19. Գեղամ որդի Կարապետ Վանիկեանի, 20. Երուանդ որդի Յովհաննէս Թօփուզեանի, այլ անուամբ Բանդուր, 21. Յովհաննէս որդի Ստեփան Եղիազարեանի, 22. Գառնիկ որդի Գրիգոր Պոյաճեանի:

«Իսկ անպարտութեան վճիռ կտանան 1. Վանցի Յակոբ Աւետիսեան Արծրունի, 2. Շ. Գարահիսարցի Գաղիկ Օզանեան, 3. Պարտիզակցի Կարապետ Փաթուկեան, 4. Բալուցի Հմայեակ Արամեանց, 5. Տիվրիկցի Գրիգոր Եղիկեան:

«Անկախ Հայաստան»ի խնդրով ամբաստանուած Պօղոս Նուպար Փաշայի գատավարութիւնն առանձին պիտի տեսնուի:

ՎԵՐՁԻՆ ՕՐԵՐ*)

Անպարտութեան վճիռ ստացողներ առ հասարակ խկոյն կարձակ-

*) Կահառակ հնչակեաններու պատկերներն ու կենսագրական գիծերը, խոստ-

ւին «Յտեսութիւն»ով կը բաժնուիմ ընկերներէս, քանի որ տարբեր գովուչներ պիտի տարուինք: Ժամը 4ին ատենը փակուած էր, ուստի կը յուսայի գոնէ ժամը 5ին արձակուիլ և խելոյն փութալ Տ. Զաւէն Ս.ին, մէպուաներու և ուրիշ ազգեցիկ ազգայիններու, հնարաւոր ամեն միջոց ի գործ գնելով՝ դատապարտեալներու պատիժը մեղմացնել տալու համար: Մեծ գովուչ հասնելուս՝ առաջին գործս եղաւ թէյի պարագաներս, զամբիզս և աւելորդ հազուատեղէններս կարտիանի մը հետ Ալըքպաչեանին զրկել: Ժամը 4,30ին արդէն իսկ կազմ ու պատրաստ՝ արձակմանս հրամանագրին կտպասէի: Սրտազեղ բարեմաղթութիւններով հրաժեշտի ողջոյններ կը փոխանակենք ծանօթ բանտակիցներու հետ, որոնք յանձնարարութիւններու տարափ մը կը տեղան, իրենց մերձաւորներուն հազորդելիք տուներ կուտան:

Զուր յոյսեր, սակայն, ինչու որ սովորաբար կէս ժամէն համող արձակման հրամանագիրս... ՉՈՐՄ ՕՐ ՅՆՏՈՅ միայն կարելի եղաւ ստանալ: Այս չորս օրուան իւրաքանչիւր վայրկեանը աննկարագրելի սրտհատնումի դար մ'էր ինձ համար, բայց ինչ կրնայի ընել, երբ տակաւին բանտային օրէնքներուն ենթակայ կալանաւորէ մը տարբեր վարժունք ունենալ անհնար էր: Կը զայրանամ, յուզմունքէս կը դողամ, երբ կը մտածեմ թէ բանտին մէջ անցնող այդ թանկագին ժամերը կրնային դուրսն արժէք մը ունենալ՝ պաշտելի ընկերներուս ծառայելու տեսակէտով: Ծարահատեալ կտպասեմ և կը ծրարեմ այն բոլորանուէր միջոցներս, որոնցմով կը յուսամ հատուցանել ընկերական պարտքս՝ ինչպաթի մէջ արգելափակուած Հոգեհատորներուն հանդէպ...:

Վերջապէս Մայիս 30ին, Կիւրակի երեկոյ, ժամը 5ին, կարձակուիմ բանտէն, ուր—~~Ք~~չպէս յետոյ հասկցուեցաւ—նոյն պահուն հասած էր եղբր Պատերազմական Ատենանի վճիռն հաստատող հրամանագիրը:

Հակառակ ամեն ջանքերու, 1915 Յունիս 2-15ի երկուշաբթի գիշեր ԿԱԽԱՂԱՆ ՀԱՆՈՒԵՑԱՆ ԴԱՏԱՊԱՐՏԵԱԼՆԵՐԸ, Սապահ-Կիւլեանէն ու Վարազդատէն զատ, որոնք արտասահման կը դանուէին:

մանս համաձայն, պիտի տամ մասնաւոր հատորով մը կամ առանձին պրակներով: Մասնաւորաբար կը խնդրուի յիշեալ նահատակներու լուսանկարն ու անոնց մասին տեղեկութիւն ունեցողներէ, որպէսզի հաճին քանի մը օրուան համար տրամադրել թեզ, անկորուստ ետ ստանալու պայմանով: Կարելի է անձամբ բերել կամ փոստայով ուղարկել՝ Կ. Պոլիս, Կէտիկ-Փաշա, Ազգային վարժարանի Տեօրէն Հմայեակ Արամեանց: Հասցեով կամ Կ. Պոլիս, Կեդրոնական նամակատուն, փոստարկղ թիւ 525»:

ԴԱՐԲԻՆ ԱՐՇԱԿԻ ՊԱՏԻԺԸ

Ինչպէս զիտեն ընթերցողները, Պատերազմական Ատենանը դարբին Արշակի խնդիրն ալ կցած էր մերինին և իմ ու Աջըփաշեանի պնդումին վրայ էր որ Մայիս 5ի երրորդ նիստին մէջ որոշուեցաւ Հնչակեաններու դատաւարութեանէն անկախաբար դատել զինքը (Տես «ԴԷՊԻ ԿԱԽԱՂԱՆ» էջ 40-46)։ Արդ, 1915 Սեպտեմբեր 15ին Պոլսոյ Պատերազմական Ատենանի նախագահութեան կողմէ լրագրութեան ղրկուած դատաւարտութեանց ցանկին մէջ կը հանդիպինք նաև խեղճ Արշակի վճռին, որ հետեւեալն է՝ «Մալթէփէի կայարանը երկաթագործ Արշակը ետէ՛ ճարի քանտարկութեան դատաւարտուած է, յիշեալին տունը՝ տեսնուած պէտքի մը վրայ խուզարկուելու ատեն խոտաբարական նպատակներ պարունակող փնասակար թուղթեր գտնուած ըլլալը հաստատուած է»։

Այդ « խոտաբարական նպատակներ պարունակող փնասակար թուղթերը» ըսուածն ալ ուրիշ բան չէր, այլ միայն մէկ օրինակ արդի Զօր. Անդրանիկի «Մարտական հրահանգներ» վերնագրով գրքոյիլը, որ ժամանակ մը հրատարակու էր ծախուէր անարգել...

ՊՕՂՈՍ ՆՈՒՊԱՐ ՓԱՅԱ

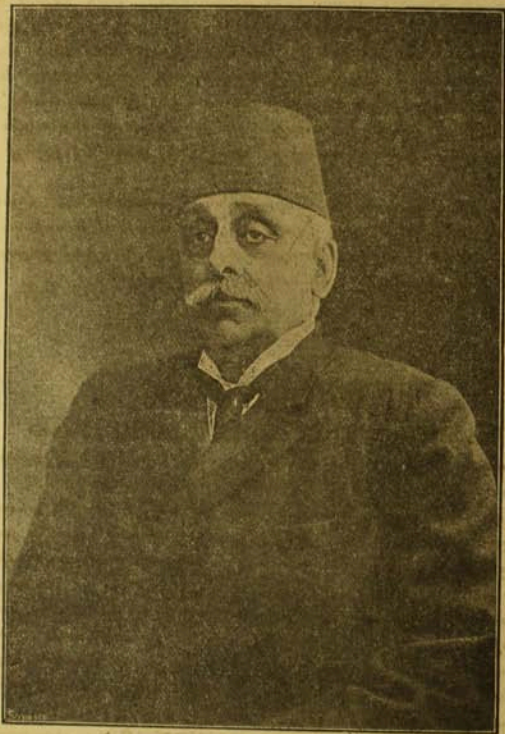
ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՅ ԱՆԿԱԽ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

Հնչակեան կեդրոնի «Կոչ»ին և կարգ մը Հնչակեան հրատարակութեանց ու «Երիտասարդ Հայաստան» շաբաթաթերթին մէջ Պօղոս Նուպար փաշայի շուրջ երեւցած գրութիւնները առիթ տուած էին Պատերազմական Ատենանին, մեր դատաւարութեան գործին յարակից խնդիր մը նկատելու նաև Պօղոս Նուպար փաշայի ամբաստանութիւնը Դէպքերն ու իրողութիւնները զլխիվայր շրջելով՝ Պօղոս Նուպար փաշա կը դատնար... յորովայնէ ընտրեալ Հնչակեան մը, Երիցս երանեալ այս երկրին մէջ հարկ կըլլար մէկ կողմէ պաշտպանուիլ տեղացող զրպարտութեանց ու ամբաստանութեանց դէմ և միւս կողմէ հերքումներու զիմել՝ այս կամ այն ազգայինը «փնասակար» ճանչցուած գործերէ հեռու պահելու համար։

Այսպէս թէ այնպէս, 1915 Օգոստոս 30ին Պոլսոյ լրագրութեան մէջ հրատարակուեցաւ հետեւեալ գլուխ գործոց ամբաստանագիրը։

ՊԱՅՄԱՆԱԺԱՄ

ՊՈՂՈՅ ՊԱՏԵՐԱԶՄԱԿԱՆ ԱՏԵԱՆԻ ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹԵՆԷՆ. — Պոլսոյ Պատերազմական Ատեանը՝ դասելու համար տան օրուան պայմանումամ առւած է ժախտական վիճակի մէջ՝ զանուող Պողոս Նուպար փաշայի որ ներկայանայ՝ Յիշեալն ամբաստանուած է թէ Արեւելեան

ՊՕՂՈՍ ՆՈՒՊԱՐ ՓԱՇԱ

(Մահուան դատաստարտուած Պատերազմական Ատեանէն)

Նախնայնորէն մէջ անկախ Հայաստան մը կազմելու նպատակով պատերազմէն օգտուելով Երրեակ Համաձայնութեան Տէրութեանց հետ կը գործակցի: Թէ էջմիճարմնի կաթողիկոսին կարգադրութեամբն ու թեւորդութեամբը Հայոցմէ նախնայնաւորութիւն կրնէ և հաւաքած գրամներովը կողմանի մէջ Ռուս բանակին կամաւոր արձանագրելով հանդերձ Օսմ. կառավարութեան զէմ սպասամբող Հայոց նիւթապէս և ուրիշ եղանակով և նոյն նպատակին համար օժանդակութիւններ կրնէ: Թէ Ամերիկա հրատարակուող «Երիտասարդ Հայաստան» և «Ազգայն» (համարէն «Ազգ» բնէ կու գէ) թերթերուն մէջ բովանդակ Հայ ազգին ուղղուած և զայն յեղափոխութեան գրգռելու համար կուլեր հրատարակած է: Այդպէս նաև Պայքանեան պատերազմէն ետք գոյացած և Օսմ. կառավարութեան տկարութիւնն յառաջ բերող նախորդ կացութիւնէն օգտուելով Արեւելեան Նախնայնորէն ինդրին մէջ Հայ քօթիթէներուն առաջնորդ հանդիսանալով բովանդակ Հայ ազգին պատուիրակի հանդամանք առած ու օտոր հակակոյտի ներքև կէս-անկախ Հայաստանի մը կազմութեան համար Երրեակ Համաձայնութեան մայրաքաղաքներուն մէջ Օսմ. կառավարութեան աննպաստ ձեռնարկներ բրած է:

Այն պարագային, երբ յիշեալը տրուած պայմանաժամին մէջ չ'ներկայանալ, պատժական դատավարութեան օրէնքին յատուկ տրամադրութեանց համաձայն, ի բացակայութեան դատավարութիւն տեղի պիտի ունենայ, յիշեալին կալուածներն ու գոյքերը դրամման տակ պիտի անուրն և պիտի զրկուի քաղաքացիական իրաւունքներէ, աստիճանէ ու պատուանշանէ և այս պատժատու իրաւունք պիտի չ'ունենայ զատ վարելու: Գրացողները պարտաւոր են յիշեալին ուր գտնուիլը խմացնել, իսկ դատական օստիկանութեան պաշտօնեաները պարտաւոր են ձերբակալել զինքը:

Պողոս Նուպար փաշա... բնականաբար չ'ներկայացաւ Պատերազմական Ատեանին: Տրուած պայմանաժամն աւարտեցաւ և դատավարութիւնն ի բացակայութեան տեղի ունենալով ՊՕՂՈՍ ՆՈՒՊԱՐ ՓՈՆԱԿՆԱՍԱՊԱՐՏՈՒՆՅԱՆ ՄԱՀՈՒԱՆ և ծանուցման բանաձեւին մէջ յիշատակուած զրկումներուն:

Յանուն Անկախ Հայաստանի Պոլսոյ Պատերազմական Ատեանին առջև ամբաստանուած ու բանտարկուած Հայերուն թիւը հարիւր երեսունը կանցնի: Աստիճանէ ժառուան դատապարտուեցան բացի 22 Հնչակեաններէն նաև Հրանդ Աղաճանեան ու Պողոս փաշա: Միւս ամբաստանեալներէն 20է աւելի բանտարկութեան վճիռ կերտն, մէջ քանին իրենց պատիժը բռնիակ Պատերազմական Ատեանի բանտին մէջ կրեցին, իսկ մնացեալներն ալ բանտէն ուղղակի զրկուեցան իրենց պատկանած զինուորագրութեան ճիւղերուն շտէվգո ըլլալու համար:

Անպատիժ մնացին երեք մահապարտներ միայն—Սապահ-Վիլիան, Վարազդատ և Պողոս Նուպար փաշա, որոնց պիտի վիճակէր օր մը վայելել ԱՆԿԱՍ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ իրականութեան մէջ...:

ՎԵՐՋ ԵՐՐՈՒԿ ՀԱՏՈՐԻ

ԳՐՔԻՍ ԶՈՐՐՈՐԴ ՆԱՏՈՐԸ

Հոն, զգալի զաղարէ մը յետոյ, պիտի պատկերանան 1914-1918 շորտ տարուան շրջանին ՀԱՅ ՀԵՐՈՍՆԵՐԸ թիւրքերոյ և արտասահման մէջ, Այդ «հերոսները» երկու կարգի կը բաժնուին: Մէկ մասը կը կազմէ ճշմարիտ Փառքը Հայութեան, իր մէջ ընդգրկելով լէզէնը Միտքի, կամքի և Ոյժի ասպետներուն: Երկրորդ դասակարգը Յեղին Արատը կը մարմնաւորէ, Ազատութեան լազորդային ինքզինքնին ազգասէր հոչակող քամելիօն խմբադիրներ, ազգային զործիչներ, երեսփոխաններ, դիմակաւոր յեղափոխականներ, կեղծ նահատակներ և վերջապէս վոհմակը Գառնազգեստ Գայլերուն:

Համեստ Պսակ մը՝ անաղարտ ճակատներուն:

Անողք Նշդրակ մը՝ շարաւոտ վէրքերուն:

Եւ այդ՝ միակ նպատակով, այն է՝ Հայ Յեղափոխականին պարտականութիւնը հանդէպ պատմութեան...:

ԿՈՂԱԿ

ԱԶԱՏ ՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԱԳԱՆ ԶԱՆԴԵՍԸ

ՊԱՏՆԵՐԱԶԱՐԿ ԹԵՐԹ

Բացուած է թիւսնորագրութիւնը կՈՂԱԿ թերթի, որ իր նախկին ծրագրով և ուղղութեամբ կսկսի վերհրատարակուիլ:

ԿՈՂԱԿ, հաւատարիմ Հայ Յեղափոխութեան աննդութիւններուն, բարձր պիտի բռնէ վերածնունդ Ազգին ու Հայրենիքին նորածածան գրօշը, նուիրուելով ժողովուրդին Տնտեսական ու Քաղաքական բարգաւաճման:

ԿՈՂԱԿ, միշտ լուրջ ու ինքնամփոփ, կոչուած է քաջալերելու իր Գաղափարակիցներուն շինարար ջանքերը, որոնք պիտի ձգտին Հայաստանի աշխատաւոր ժողովուրդին կրջանկուլութեան:

Կը հրաւիրուին մեր վաղեմի աշխատակիցներն ու գրչի վաստակաւորները՝ բոլորուիլ կՈՂԱԿի շուրջ, մշակելու համար առողջ Գրականութիւն մը, որ ազգերու պատմական անհատականութեան հիմնաքարը կը կազմէ:

ԿՈՂԱԿի բաժնեգինն է տարեկան 250 եւ վեցամսեայ 130 դրու:

Նամակ, թղթակցութիւն, դրամ, եւլն. պէտք է զրկել հետեւեւել հասցէով:

Խմբագրութիւն «ԿՈՂԱԿ» ի

Կեդրոնական փոստարկղ, թիւ 525, Կ. Պոլիս (Տէր Մատտէթ, Մէրթէզ փոսթ Գութուսը, Նոսէրօ 525):

Rédaction «GOHAG»

B. P. Centrale, N. 525, Constantinople

**ՀՄԱՅԵԱԿ ԱՐԱՄԵԱՆՅԻ ԻՆՔՆՈՒՐՈՅՆ ԵՒ ԹԱՐԳՄԱՆԱԿԱՆ ԳՐԲԵՐ
ԵՒ ՀՐԱՅԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ**

Գրքի Գրքի (սպառած)	—	902	Երիտասարդ Չարը
Արամը (վէպ)	6	6	Խորտակուած սէրը (սպառած)
Անաստուածները (սպառած)	—	—	Զրուցատրութիւն իռուսերէն
Հնչակ (զրոյցներ)	5	5	Մանիա (սպառած)
Մերձեցում (վէպ)	6	6	Իզանիա ( )
Ազատութիւն	5	5	Հանրային դատաստանին (սպառած)
Փախստականը	6	6	Կորչին Սոցիալ Գեօգրաֆիաները
Դատ (Ազգ. զրոյց)	6	6	Անտիգոնէ, բաց նամակ
Սեւ Նարսիս	8	8	Դանիէլ Չափուշ
Ան՝հան ժիրայր (թատր.)	6	6	Նաթէ
Ազատամբ Յիսուսը	5	5	Զէլլօ եւ Կիւլպէնկ
Բո՛ւնակիին մահը (թատր.)	6	6	Նազենի
Գիւղակիան ուսուցչի Հայնը	6	6	Արիանեան
Գիւղատնտես (Նաւաթածոյ)	100	6	Քարլ Մարքս
Տարեցոյց Գիւղատնտեսի	20	6	Գէպէլ
Հայուն երգարանը	40	20	Քարլ Քաուցկի
Դայլայլիկ Երգարան	20	40	Քուլ լաֆարկ
Ազգայ Դատարանականութիւնը	5	20	Յրիտրիս Էնկէլս
Երկու Եւրոպա (սպառած)	—	5	Ֆ. Լասալ
Երկրագործութիւն	10	—	Ժիւլ Կէտ
Թշուառներուն քոյրը	5	—	Ժան Ժոսէս
Թուրքիոյ ընդդիմադիր տարրերը	6	—	Հնչակեան խորհրդանշան
Ինչ է Նայրենիքը	10	5	Հնչակեան Արծիւ խումբ
Ապարէլ Համիս (սպառած)	—	6	Հնչակեան Տերոս ՄՏԵՐ
Կո՛նակ Ա. Բ. Գ. Դ. Ե. Եւ Զ. տարի	750	10	Հնչակեան Տերոս Զարդանտ
Կուսակցական պայքարը	8	—	Բ. Զաքարեան
Միւսթէպէտին վէժաթը (սպառած)	—	—	Հայկ Էմիեան
Հայաստանի Բարերը	12	8	Պատուելի Քէշիշեան
Հերոսուհիներ	8	—	Պատմութիւն Հնչակ. Կուսակցութեան
			Դէպի կախողան
			Անկախ Հայաստան

Հեղինակին ՀԱՍՑԷՆ.— Հմայեակ Արամեանց, Տնօրէն Հայոց Վարժարանի ֆաշայի, կամ Կ. Պոլիս, Կեդրոնական փոստարկղ, Թիւ 525:

Վաճառման կեդրոնատեղին.— Կ. Պոլիս, Պապը Ալի ձատտէսի, Բէշիտ Երան, Թիւ 15 եւ 16:

ՄԵՆՈՒՔԱՆԱԿ ԳԵՈՂՆԵՐՈՒՆ ԿԱՐԵՒՈՐ ԶԵՂԶ

